

MUUTOKSEN SUOMI

Ihmiset muutoksen tekijöinä, instituutiot ihmisten tukijoina

Toimittanut Antti Hautamäki

MUUTOKSEN SUOMI –TYÖRYHMÄN JÄSENET

kansleri Ilkka Niiniluoto, puheenjohtaja
filosofian maisteri Pekka Ahmavaara
lapsiasiavaltuutettu Maria Kaisa Aula
filosofian tohtori Janne Gallen-Kallela-Sirén
professori Reino Hjerppe
erikoistutkija Tuomas Kuhmonen
professori Juha Sihvola
valtiotieteen lisensiaatti Osmo Soininvaara
pääsihteeri Terhi Suominen
kirjailija Tuula-Liina Varis
johtaja Antti Hautamäki, sihteeri

MUUTOKSEN SUOMI

Ihmiset muutoksen tekijöinä, instituutiot ihmisten tukijoina

Toimittanut Antti Hautamäki

Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra

ISBN 978-951-563-656-0 (nid.)

ISBN 978-951-563-632-4 (URL:<http://www.sitra.fi>)

Ulkoasu: Kaarla Graphic Design

Lönnberg painot 2008, Helsinki.

Toimittajan esipuhe

Suomi elää muutosten keskellä. Globalisaatio etenee kiihtyvään tahtiin ja Kiinan, Intian ja Brasilian tapaiset kehittyvät taloudet voimistuvat nopeasti. Suomalainen teollisuus investoi kasvaville markkinoille ja sulkee tehtaita Suomessa. Samaan aikaan Suomessa eletään isoa rakennemuutosta väestön ikääntyessä ja siirtyessä kasvukeskuksiin. Työvoimapula uhkaa ja työelämän tahti kiihtyy. Edellinen suuri muutos koettiin 1990-luvun alun lamassa, jossa oli samantyyppisiä piirteitä kuin tämän hetken finanssikriisissä.

Vaarana on muutosten näkeminen pelkästään uhkana ja tästä seuraava jäykistyminen. Globaalitalouden voimistuminen on kuitenkin myös suuri mahdollisuus Suomen kaltaiselle pienelle ja osaavalle kansakunnalle. Suomi voi ketteränä toimijana hyötyä muutoksesta jopa enemmän kuin suuremmat ja jäykemmät maat, jos se tarttuu nopeasti avautuviin mahdollisuuksiin. Näistä syistä Sitra kutsui yliasiamies Esko Ahon aloitteesta koolle Muutoksen Suomi -työryhmän, jonka tehtäväksi annettiin arvioida Suomen muutosvalmiuksia suhteessa edessä oleviin haasteisiin. Muutosvalmiuksilla tarkoitetaan tässä kansakunnan ja kansalaisten arvoja, asenteita, tahtotilaa ja tulevaisuuskuva. Työryhmän tehtävänä oli laatia puheenvuoro kansakunnan tilasta ja valmiuksista varautua tuleviin muutoksiin.

Muutoksen Suomi -työryhmän puheenjohtajana toimi Helsingin yliopiston kansleri Ilkka Niiniluoto. Työryhmän muut jäsenet olivat filosofian maisteri Pekka Ahmavaara, lapsiasiavaltuutettu Maria Kaisa Aula, filosofian tohtori Janne Gallen-Kallela-Sirén, professori Reino Hjerppe, erikoistutkija Tuomas Kuhmonen, professori Juha Sihvola, valtiotieteen lisensiaatti Osmo Soininvaara, pääsihteeri Terhi Suominen sekä kirjailija Tuula-Liina Varis. Työryhmän sihteerinä ja loppuraportin toimittajana toimi johtaja Antti Hautamäki Sitrasta.

Sitra kiittää lämpimästi Muutoksen Suomi -työryhmän puheenjohtajaa ja kaikkia työryhmän jäseniä ennakkoluulottomasta ja uusia ajatuksia avaavasta työstä. Työryhmän jäsenet olivat vahvasti sitoutuneita työskentelyyn ja pitivät työryhmän kokouksissa alustuksia. Vaikka kaikista asioista ei oltukaan samaa mieltä, peruslinjoista oltiin yksimielisiä. Raportti nostaa rikkaasta keskustelusta esiin vain tärkeimpiä teemoja ja keskeisiä johtopäätöksiä. Työryhmän jäsenten kommentit on otettu raportissa huomioon. Lopullisesta tekstistä vastaa kuitenkin yksin allekirjoittanut.

Helsingissä 17.11.2008

Antti Hautamäki
Johtaja, Sitra

Työryhmän esipuhe

Sitran yliasiamies Esko Aho haastoi keväällä 2008 työryhmän pohtimaan Suomen muutosvalmiuksia nopeasti vaihtuvassa toimintaympäristössä. Mukaan kutsuttiin asiantuntijoita, jotka edustavat monipuolisesti erilaisia taustoja ja elämämpiirejä, kokemuksia ja näkemyksiä. Vapaamuotoista keskustelua käyvä idearyhmä ei nähnyt itseään komiteana, joka esittää poliittisia toimintasuosituksia. Tavoitteeksi asetettiin pohdiskelleva puheenvuoro haasteista, joita kohtaamme matkalla kohti tulevaisuuden Suomea.

Työryhmä kokoontui Sitran tiloissa kahdeksan kertaa. Tiiviit alustukset ja keskustelut kartoittivat taloudellista globalisaatiota, ympäristön ja ilmaston muutosta, väestörakennetta ja aluekehitystä, lasten ja ikääntyvien asemaa, kasvavaa maahanmuuttoa, elinkeinorakenteen ja työn kehitystä, luovuuden ja kulttuurityön edellytyksiä, tutkimuksen ja yliopistojen uudistusta sekä suomalaisten arvomaailmaa.

Muutos on kuin tuuli meren selällä. Jos olemme huonosti varustautuneita, se kaataa laivamme tai ajaa sen karille. Jos hallitsemme tilanteen, tuuli täyttää purjeemme ja antaa meille vauhtia eteenpäin. Siksi muutos on samanaikaisesti uhka ja mahdollisuus, joka herättää pelkoa ja vastarintaa mutta myös intoa ja toiveita. Ryhmän keskusteluissa hahmottui varsin nopeasti ajattelumalli, jossa vastauksia ja valmiuksia muutoshaasteisiin tulee tarkastella sekä yksilöiden että instituutioiden tasolla. Avainasemassa muutoksen hallinnassa ovat yhtäältä kansalaisten arvot ja asenteet, toisaalta julkisten ja yksityisten instituutioiden rakenteet ja toimintatavat. Tämän mallin kiteytys sisältyy loppuraportin keskiaukeaman taulukkoon.

Puheenjohtajana kiitän työryhmän jäseniä ennakkoluulottomasta ja innostuneesta osallistumisesta. Työryhmän puolesta kiitän sihteerinä toiminutta johtaja Antti Hautamäkeä, joka on taitavasti koonnut ja kirjoittanut loppuraportin ryhmämme rikkaasti rönsyilevien keskustelujen pohjalta.

Ilkka Niiniluoto
Kansleri, Helsingin Yliopisto

Sisältö

- 8 SUOMI MUUTOKSEN VIRASSA
- 10 MUUTOKSEN MERKKEJÄ SUOMESSA
 - 10 ”Siirtomaa-Suomi”
 - 13 Venäläiset tulevat - oletko valmis?
 - 15 Lasten elämään enemmän leikkiä ja aikuisten läsnäoloa
 - 19 ”Nälkätaiteilijat” Suomi-brändiä rakentamassa
 - 21 Tiede- ja teknologiapolitiikan mallimaa
 - 24 Muutoksen taulukko
 - 26 Pysymmekö talouden eturintamassa?
 - 28 Energiankäytön vähentäminen on ainoa kestävä tie
- 30 OLEMMEKO VALMIITA MUUTOKSIIN?
 - 31 Nuoret hedonistit ja varovaiset varttuneet
 - 34 Suomalainen etsii turvallisuutta
 - 36 Muutosväittely
- 37 MUUTOKSILLE ARVOPOHJA
 - 37 Muutos on mahdollisuus – kaikille
 - 39 Sosiaalinen pääoma kilpailukyvyyn ja tasa-arvon yhdistäjänä
 - 42 Instituutioita ihmisille
- 45 IHMISISTÄ MUUTOKSEN TEKIJÖITÄ

SUOMI MUUTOKSEN VIRRASSA

Maailma on jatkuvassa muutoksessa. Herakleitos ilmaisi asian iskulauseella ”kaikki virtaa”. Aikalaisista on aina tuntunut että juuri heidän aikanaan muutokset ovat ennennäkemättömän suuria. Tänään on hyvät perusteet kuitenkin uskoa näin.

Aikaamme kuvaavia tapahtumia maailmalta ovat esimerkiksi:

- Berliinin muurin murtuminen 1989 ja Neuvostoliiton romahtaminen 1991
- World Wide Web -palvelun julkaiseminen 1991
- Kioton sopimus kasvihuonepäästöjen vähentämiseksi 1997
- WTC:n tornien sortuminen terrori-iskussa New Yorkissa 11.9.2001
- Finanssikriisi 2008
- Kiinan kasvihuonepäästöt nousivat Yhdysvaltojen tasolle 2008
- Afroamerikkalaisen Barack Obaman valinta Yhdysvaltojen presidentiksi 2008

Eikä Suomikaan ole enää entisensä:

- Pankkikriisi ja talouden lama 1990-luvun alussa
- YYA-sopimuksen purkautuminen 1992
- Suomen jäsenyys Euroopan Unionissa 1995
- Nokian nousu 1990-luvun lopussa
- Suomen kilpailukyvyyn nousu kohti maailman huippua 1990-luvulla
- Euroopan rahaliitto 2002 ja siirtyminen euroon
- Euroviisujen voitto 2006
- Tehtaiden sulkemiset ja irtisanomiset metsäteollisuudessa 2000-luvulla
- Jokelan ja Kauhajoen koulusurmat
- Martti Ahtisaaren Nobelin rauhanpalkinto 2008

Näiden yksittäisten muutosten takana on suuri muutosten virta, modernisaatio. Sitä luonnehtivat sellaiset Suomessakin koetut ilmiöt kuten kaupungistuminen, teollistuminen, markkinatalouden voimistuminen, sekularisaatio, monikulttuurisuus ja yksilöllistyminen. 1900-luvun loppupuolella maailmaa alkoivat muokata kaksi suuta tapahtumasarjaa: globaalistuminen ja informaatioteknologian nopea kehitys.

Vaikka koko maailma on avoinna, talouden toiminnot keskittyvät houkutteleviin paikkoihin.

Globalisaatio teki (lähes) koko maapallosta yhtenäisen markkina-alueen, jossa tuotannontekijöistä tuli entistä liikkuvampia ja jossa kaikki taloudet ovat entistä suuremmassa määrin toisistaan riippuvia. Paikan merkitys muuttui. Vaikka koko maailma on avoinna, talouden toiminnot keskittyvät houkutteleviin paikkoihin, kuten metropoleihin ja mega-kaupunkeihin (maailma on ”piikikäs”). Tätä globalisaatiota vauhditti tieto- ja viestintäteknologian kehitys, joka mahdollisti nopean kommunikaation ja verkottumisen yli maapallon.

Tässä raportissa tarkastelemme muutosten Suomea kuuden muutostekijän taustaa vasten. Niiden vaikutuksia on kuvattu keskiaukeamalla olevassa taulukossa.

Muutostekijät ovat

- 1 globalisaatio:** tuotannontekijöiden liikkuvuus ja talouksien keskinäinen riippuvuus sekä koveneva kilpailu, paikan merkityksen muutos – keskustat ja periferiat
- 2 teknologinen muutos:** tieto- ja viestintäteknologian kehitys ja sen vaikutukset, erityisesti Internet, myös kehittyvät bio- ja materiaaliteknologiat sekä uudet energiateknologiat
- 3 ilmastonmuutos:** ilmaston lämpeneminen, kasvava energiankulutus, fossiilisten polttoaineiden käyttöön liittyvät hiilidioksidipäästöt
- 4 ikärakenteen muutos:** maapallon väkiluvun kasvu, syntyvyyden alhaisuus monissa teollistuneissa maissa, väestön ikääntyminen kehittyneissä maissa – erityisen nopeasti Suomessa ja Japanissa
- 5 muuttoliike:** kaikkialla maailmassa ihmiset liikkuvat elintason ja parempien elinmahdollisuuksien perässä, kaupungit kasvavat ja maaseutu tyhjenee myös Suomessa
- 6 elinkeinoelämän rakennemuutos:** vanhojen toimialojen häviäminen, siirtyminen teollisuudesta palveluihin, osaamisperustaisen yrittäjyyden nousu, maatalouden uusiutuminen, entisestään kiristynyt kilpailu resursseista (öljy, kaasu, kaivannaiset, metsä, ravinto, puhdas vesi).

Raportin keskeiseksi sanomaksi nousee tarve vahvistaa kaikkien suomalaisten mahdollisuuksia ja kykyä kohdata väistämättömiä muutoksia. Tässä suomalaisten instituutioiden rooli nähtiin keskeisenä: niiden tulisi tunnistaa muutostarpeet ja vahvistaa yksilöiden kykyä kohdata muutokset.

MUUTOKSEN MERKKEJÄ SUOMESSA

Suomessa on nähtävissä runsaasti vahvoja ja heikompia muutoksen merkkejä. Tässä jaksossa nostamme esiin sellaisia muutoksen merkkejä, jotka osoittavat työryhmän mielestä, että olemme vedenjakajalla. Kehitys voi mennä hyvään tai huonoon suuntaan. Emme usko vaihtoehdottomuuteen vaan siihen, että edessä on aito valinnan paikka. Kuvaukset ovat tiiviitä ja tuovat esiin vain eräitä kiinnostavia näkökohtia olematta tyhjentäviä.

”SIIRTOMAA-SUOMI”

Väestö muuttaa kaupunkeihin ja kasvukeskuksiin. Väestökasvun alueilla asuu nyt noin 3,5 miljoonaa ihmistä ja alueilla, joilta väestö karkaa, asuu 1,5 miljoonaa ihmistä (Kuva1). Tämän muutoliikkeen seurauksena vuonna 2025 lähes puolessa kunnista noin puolet asukkaista on 65 vuotta täyttäneitä. Mitä tuollaiset seniori-kunnat oikein ovat, miten niissä eletään ja miten niiden talous hoidetaan? Kestävätkö hyvinvointivaltion rahkeet pitämään yllä täyden palvelun kuntia koko maassa?

Siirtomaa-Suomi ei ole pelkkää kuvitelmaa. Se syntyy siitä, että maaseudun ja luonnonvarojen kuten metsien omistajat asuvat keskuksissa. Näiden luonnonvarojen hyödyntäminen on kuitenkin paikallisväestön harteilla. Maaseudun kantaväestö voi kokea keskusten asukkaat ”siirtomaaisänniksi”, jotka määräävät omistuksistaan ja luonnonvarojen käyttöehdoista. Kaupungin ja maaseudun suhde on kuitenkin muuttumassa ja on suuri tarve symbioosille, jossa kaupunki ja maaseutu tarvitsevat ja tukevat toisiaan.

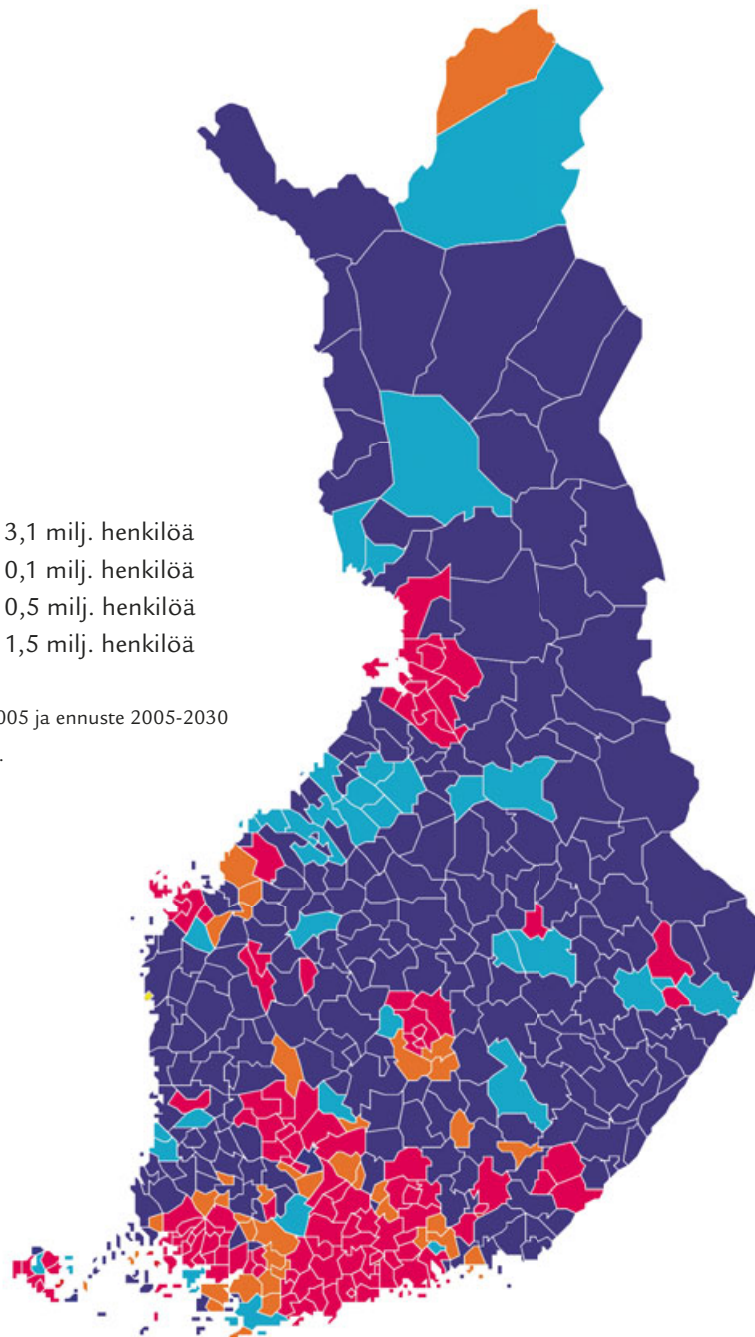
Siirtomaa-Suomen syntyminen on puhutteleva esimerkki keskusta-periferia-eroja jyrkentävästä toimintamallista. Tätä asetelmaa vielä voimistaa maatalouden sääntelyn siirtyminen kansalliselta tasolta EU-tasolle: kaikkea valvotaan ja kaikkea epäillään.

Valtiorakenteessa on nähtävissä suuntautuminen hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon ja nyt metropolivaltioon. Metropolivaltiossa osaaminen ja talouden voimavarat kasautuisivat pääkaupunkiseudun metropolialueelle ja siihen kytkeytyneille kasvukeskuksille (Helsinki-Tampere-Turku-kolmio). Onko kyseessä muutos, joka aiheutuu vääjäämättä riippumatta aluepolitiikasta? Vai kiihdyttääkö vääränlainen aluepolitiikka keskittymistä?

Vuonna 2025 lähes puolessa kunnista noin puolet asukkaista on **65 vuotta täyttäneitä**.

	kasvanut → kasvaa	3,1 milj. henkilöä
	vähentynyt → kasvaa	0,1 milj. henkilöä
	kasvanut → vähentyy	0,5 milj. henkilöä
	vähentynyt → vähentyy	1,5 milj. henkilöä

Kuva 1. Väestöpohjan kehitys 1980-2005 ja ennuste 2005-2030
(Tilastokeskus ja Tuomas Kuhmonen).

Metropolit syntyvät itsestään, koska niihin kasaantuu osaamista ja läheisyys helpottaa vuorovaikutusta ja yhteistyötä. Väestö ei siirry keskuksiin kenenkään pakottamana vaan niiden avaamien mahdollisuuksien takia. Koulutetut henkilöt voivat toivoa saavansa kaupungista koulutustaan vastaavaa työtä. Myös työttömät hakeutuvat kaupunkeihin, joissa on paremmat työllistymisen mahdollisuudet kuin pienillä paikkakunnilla, joissa viimeinenkin tehdas on sulkenut ovensa. Globalisaatio vetää ja työntää ihmisiä siirtymään työn ja palvelujen perässä yhä suuremmalla voimalla. Tämä vaatii ihmisiltä vahvaa identiteettiä ja joustavuutta, mutta jakaa samalla voimavaroja ja niiden käyttöehtoja hämmentävällä tavalla.

Suomi on rakentunut viime vuosina kilpailukykyvaltioksi, jossa on useita kasvukeskuksia yliopistoinen ja ammattikorkeakouluinen. Tämän kehityksen taustalla ovat taloudelliset paineet: miten Suomessa luotu järjestelmä kestää; mistä saadaan työvoimaa ja veronmaksajia. Siksi voimia on keskitettävä ja huolehdittava kilpailukyisten alueiden muodostumisesta. Näinhän argumentti menee.

Toisaalta on myönnettävä, että Helsingin seutukin on maailmassa metropolina pieni. Silläkin on vaikeuksia houkutellessa työvoimaa ja investointeja ulkomailta. Suuruus on kuitenkin menestyksen kannalta suhteellista. Pienetkin keskittymät voivat pärjätä hyvin. Esimerkiksi innovaatiot syntyvät pienissä yhteisöissä ja tiimeissä, jotka ovat tiiviisti sidoksissa ympäröivään innovaatioiden ekosysteemiin ja ovat globaalisti verkottuneita.

Tarkempi katsaus maan tilaan osoittaa, että eri puolilla Suomea on paljon aktiiviteetteja, kylätoimintaa ja ”ruohonjuuritaloutta”. Ei kaikki mielenkiintoinen ja tärkeä tapahdu kasvukeskuksissa. Kaupungistumisen rinnalla esiintyy siirtymää maaseudulle. Vaikka suuruus tuo taloudellisia etuja, niin yllättäen myös pienet kunnat saattavat pärjätä hyvin, kunhan pitävät kustannukset kurissa. Ja onhan meillä Internet. Tietoverkkojen ansiosta jokainen on ”keskellä”. Virtuaalimaailma ei käyttäjän kannalta ole ”missään”. Mutta esimerkiksi Manuel Castellsin tutkimukset osoittavat, että Internetin käyttö sekin keskittyy ja kotisivut (saitit) löytyvät suurista metropoleista.

Toisaalta maaseutu ja kaupungit ovat vahvasti verkostoituneita keskenään kesäasuntojen ja sukulaisuuden kautta. Hyvinvointitutkimusten mukaan keskimäärin paremmin voivat ihmiset löytyä kaupunkien läheisyydessä olevalta maaseudulta. Suurimmat ongelmat ovat syrjäisellä maaseudulla.

Suomen aluekehityksessä maapolitiikka on suurimpia ongelmia. Kaupunkeihin tulisi vielä enemmän ihmisiä, jos edullista tonttimaata ja asuntoja olisi enemmän tarjolla. Tähän vaikuttavat sekä kaavoitus ja tonttimaan tarjonta että asuntojen

Väestö ei siirry keskuksiin kenenkään pakottamana vaan niiden avaamien mahdollisuuksien takia.

koon sääntely. Esimerkiksi Helsinki on suureksi osaksi yhden hengen talouksien asuttama alue, johtuen ainakin osittain siitä, että tilavia perheasuntoja on harvassa ja ne ovat kalliita. Lapsiperheet muuttavat mielellään pääkaupunkia ympäröiviin kuntiin, joissa on enemmän mahdollisuuksia väljempään asumiseen.

VENÄLÄISET TULEVAT – OLETKO VALMIS?

Työvoimastamme poistuu noin 400.000 henkeä vuoteen 2030 mennessä. Työvoiman kokonaistarjonta on supistumassa. Monissa ammateissa puolet työpaikoista avautuu lähivuosina. Tosin elinkeinoelämän rakennemuutoksen takia osa vanhoista työpaikoista häviää ja tilalle tulee uudenlaisia työpaikkoja. Erytisen dramaattisia muutoksia tapahtuu sosiaali- ja terveysalan työssä, palvelutyössä ja teollisuustyössä. Mistä saamme työvoimaa lisää?

Monet vannovat maahanmuuton nimeen. Suomessa asuu noin 130.000 ulkomaalaista. Suurimmat ulkomaalaisryhmät ovat tulleet Venäjältä (26.200), Viirosta (20.000), Ruotsista (8400) ja Somaliasta (4800). Otetaan esimerkkinä Helsinki ja pääkaupunkiseutu, joiden tilanteesta työryhmälle alusti Helsingin kaupungin maahanmuuttoasioiden johtaja Annika Forsander.

Helsingissä 75 % väestönkasvusta tulee nettomaahanmuutosta ja maahanmuuttajien lisääntymisestä. Joka kymmenes helsinkiläinen on muunkielinen (kuin suomen- tai ruotsinkielinen). Pääkaupunkiseudulla joka neljäs asukas tulee vuonna 2025 olemaan maahanmuuttajataustainen. Maahanmuuttajien ikärakenne on kanta-väestöä nuorempi ja siksi syntyvyys on suurempi.

Itse käsite maahanmuuttaja on epäselvä, mihin vaikuttaa mm. tilapäinen tai väliaikainen työssäkäynti Suomessa. Arvellaan että työpendelöinti Viirosta on ollut huomattavaa.

Yksi maahanmuuttajan kriteeri on kieli: vieraita kieliä äidinkielenään puhuva erottuu kantäväestöstä (uskonto ja kansallisuus ovat vaikeammin havaittavissa). Helsingissä on kouluja, joissa puhutaan 30-40 kieltä.

Maahanmuutto on urbaani ilmiö, joka liittyy globalisaatioon. Se integroi suurimmat kaupunkiseudut osaksi globaalitalouden verkostoa. Maahan syntyy globaalitalouden ehdoilla toimivia ”työmarkkinasaarekkeita”, joissa on liikkuvuutta ja joissa tarvitaan globaaleja taitoja. Tietty työn standardointi helpottaa työvoiman liikkumista yli rajojen. Monien työura jakautuu eri maihin. Siivoustyöllä on kansain-

väliset markkinat (mm. kiinalaisia). Vastaavasti korkean teknologian (mm. bioteknologia) alueella on omat markkinansa. Maahanmuutto on siis monimutkainen ilmiö, jota pitää tarkastella monipuolisesti ja kiihköttää:

- 1 Maahanmuutto on osittain hallitsematon ja luonnollinen prosessi: Suomeen muuttaa ihmisiä esimerkiksi EU:n alueelta tekemään työtä ja etsimään parempaa elämää riippumatta ”maahanmuuttopolitiikasta” (työvoiman vapaa liikkuvuus Euroopassa).
- 2 Suomessa työvoiman tarjonta vähenee ikääntymisen takia ja tiettyihin ammatteihin ja tehtäviin tarvitaan tekijöitä ulkomailta (rakennusala, siivousala, kuljetusala, terveydenhoito jne.).
- 3 Maahanmuutto lisää monikulttuurisuutta ja monikielisyyttä ja rikastaa Suomen perinteisesti homogeenistä kulttuuria (luterilaisuus, suomenkielisyys jne.).
- 4 Maahanmuutto kohtaa myös rasistisia reaktioita ja halukkuus palkata maahanmuuttajia on heikkoa riippumatta heidän koulutustaustastaan.
- 5 Maahanmuutto lisää palvelutarpeita erityisesti julkisella sektorilla (palvelujen tarjonta vieraili kielillä, maahanmuuttajien erityiset tarpeet ja kotouttaminen). Lisäksi maahanmuuttajien oma kulutus lisää työvoiman tarvetta. Näin ollen kansantalouden tasolla maahanmuuttajat eivät automaattisesti ratkaise työvoimapulaa.

Maahanmuuttopolitiikassa tarvittaisiin vahvempaa kokonaisnäkemystä ja myös lisää resursseja. Maahanmuuttajien suomen kielen opetuksessa on pullonkauloja, vaikka työpaikoilla vaaditaan usein nimenomaan suomen kielen taitoa – jopa hyvää kielen hallintaa. Kotouttaminen ja työllisyyden hoitaminen ovat siirtymässä yhä kauemmaksi työ- ja elinkeinohallinnosta. Valtion ja pääkaupunkiseudun kuntien hallinnon kehittämisen tavoitteet ovat erilaiset. Esimerkiksi kuntien ja TE-keskusten yhteistyö ei ole saumatonta. Suurimmat kaupungit ovat tärkeitä toimijoita. Kaupungit toimivat yhteistyössä keskenään ja yhteistyötä tehdään myös suurten kaupunkiseutujen kanssa Euroopassa.

Suomalaisten on siis opittava elämään maahanmuuton kanssa. Jos muukalaisviha kasvaa, olemme todella vaikeuksissa. Maahanmuutto muuttaa Suomea monikulttuurisemmaksi. Esimerkiksi islam on Suomessa voimistunut ja moskeijoita on noussut moniin kaupunkeihin. Tähän asti kirkko on tarkoittanut luterilaista tai ortodoksista kirkkoa; tulevaisuudessa Suomessa eletään uskontojen moninaisuudessa. Lisäksi erilaiset hengelliset liikkeet ovat nousussa. Paradoksaalisesti ”seku-

laari” maailmamme onkin täynnä hengellisyyttä, joka ei kuitenkaan enää kanavoidu välttämättä kansankirkkojen suojiin. Maahanmuutto ja monikasvoinen hengellisyys edellyttävät suvaitsevaisuutta kaikilta osapuolilta.

Usein maahanmuuttajilta vaaditaan suomalaisen kulttuurin omaksumista. Emme näe, että monikulttuurisessa maailmassa on todella läsnä monta kulttuuria, joiden kohtaaminen rikastuttaa niitä kaikkia. Maahanmuuttajat eivät ole vain saamassa vaan myös antamassa. Suomessa opiskelevan Zarimina Razain tapaus on haastava. Hänen perheensä pakeni 1999 Afganistanista salakuljettajien kyydittämänä. Helsingin Sanomien haastattelema Razai kertoi että Suomessa hänelle on eksoottista ajatus, että voi olla tekemättä työtä (HS 1.11.2008). ”Afganistanissa ei edes tulisi mieleen, ettei joku työskentele! Minusta tällainen systeemi laiskottaa ihmisiä”. Razai ei ole nostanut edes opintotukea: ”Ilmainen raha ei sovi minulle”. Tämä on jotain aivan muuta kuin kuva sosiaaliturvaa hakevasta pakolaisesta.

LASTEN ELÄMÄÄN ENEMMÄN LEIKKIÄ JA AIKUISTEN LÄSNÄOLOA

Useimmat lapset elävät onnellista elämää ja voivat hyvin. Suomalaisilla lapsilla on hyvät edellytykset turvalliselle, terveelliselle ja virikkeelliselle kasvulle. Lasten hyvinvoinnin kansainvälisissä vertailuissa Suomi on sijoittunut kärkisijoille. Lasten elämään tuovat iloa ja voimaa läheiset ihmiset, vanhemmat ja kaverit sekä harrastukset. Leikki on lapsen luovuutta. Lapset osaavat arvostaa Suomen monipuolisia koulutusmahdollisuuksia.

Suomen ongelmana on monimuotoinen pahoinvointi, joka kasautuu pienelle osalle (arviolta 5-10 %) lapsia ja heidän perheitään. Taustalla ovat vanhempien ongelmat, joihin he eivät ole saaneet ajoissa tukea. Tällaisia ovat päihteidenkäyttö, mielenterveysongelmat, uupumus ja jaksamattomuus, parisuhdekiistat tai väkivaltaisuus. Liiallinen alkoholin käyttö lapsiperheissä on paljon luultua yleisempää. Aihe tuntuu kuitenkin olevan tabu, jota ei haluta käsitellä esimerkiksi neuvolassa tai työpaikalla. Ongelmiin tulisi saada tukea aikaisessa vaiheessa. Useat ongelmat ovat havaittavissa jo lapsen varhaisella iällä. Maahanmuuttajalapsat ovat erityinen riskiryhmä myös lastensuojelun kannalta.

Isoa joukkoa lapsia ja nuoria vaivaa myös yhteisöllisyyden vajeet. Osa lapsista kokee elämänsä liian yksinäiseksi. Heidän näkökulmastaan vanhempien työ voi näyttäytyä hyvinvoinnin uhkana: yhteistä aikaa ja tekemistä on liian vähän. Myös murrosikäiset tarvitsevat vanhemman ja aikuisen läsnäoloa ja keskustelukumppanuutta.

Nuorten itsensä mielestä syrjäytymisen suurin syy on ystävien ja kavereiden puute. Murrosikäisten tyttöjen kokemien mielenterveysoireiden lisääntyminen näkyy kouluterveyskyselyssä. Nuorten elämässä erilaiset vaatimukset koulussa ja joskus myös harrastuksissa voivat tuntua kovina suorituspainena. Koulussa monipuolista lahjakkuutta tukevien taito- ja taideaineiden osuus on vähentynyt. Tunne- ja vuorovaikutustaitojen sekä arvokasvatuksen osuus on koulussa myös vähäistä. Toimenpiteet ovat selvillä:

- 1 **pahoinvointia ehkäiseviä palveluja**
- 2 **aikuisten läsnäoloa**
- 3 **enemmän leikkiä ja vähemmän suorittamista**
- 4 **lapsille mahdollisuus osallistua ja tulla kuulluksi.**

Lapsen asemaa voidaan parantaa kuulemalla lasta ja nuorta enemmän. Tässä suhteessa Suomen laki on edistyksellinen ja sisältää lasten ja nuorten oikeuden vaikuttaa itseään koskeissa asioissa (perustuslaki, nuorisolaki, lastensuojelulaki). Käytännössä nämä oikeudet eivät kuitenkaan riittävästi toteudu. Lasten omia mielipiteitä pitäisi kuulla enemmän niin erilaisten palveluiden käyttäjinä kuin palveluiden kehittäjinäkin. Erityisesti koulu on tärkeä kansalaiseksi oppimisen paikka.

Perheiden ja lasten pahoinvointiin vaikuttavat myös perhetyyppien muutokset. Lapsiperheistä lähes 20 % on yksinhuoltajaperheitä. Yksinhuoltajuus tekee perhetilanteesta haavoittuvan. Köyhyys esimerkiksi keskittyy yksinhuoltajaperheisiin jotka tarvitsevat erityistä tukea. Toisaalta myös työssäkäynnin ja vanhemman velvoitteiden hoitamisen yhdistäminen voi olla yksinhuoltajalle nykyisissä työelämän oloissa hyvin vaikeaa.

Vanhusten suurin ongelma on yksinäisyys. Lasten ja vanhusten asuessa eri paikkakunnilla luonnollinen sukupolvien välinen vuorovaikutus vähenee. Tämä tarkoittaa myös sitä, että lasten kasvatukseen liittyvät kokemukset eivät siirry sukupolvelta toiselle yhtä luontevasti kuin aikaisemmin.

Lasten **omia mielipiteitä** pitäisi kuulla enemmän niin erilaisten palveluiden käyttäjinä kuin palveluiden kehittäjinäkin.

Lasten ja nuorten tilanteen parantamiseksi tarvitaan **valtion-hallinnon uudelleen ajattelua.**

Lasten ja perheiden palveluissa on kuntien välillä hyvin suuria eroja. Ehkäiseviin ja perheiden hyvinvointia edistäviin palveluihin investoidaan liian vähän. Osin on kyse rahasta mutta mitä suurimmassa määrin myös johtamisesta, suunnittelusta ja strategisesta näkemyksestä. Lasten hyvinvointipalveluiden kokonaisuus sirpaloituu helposti eri hallinnonaloille: terveys, sosiaali- ja koulupalveluihin. Kuntatasolla on toisaalta myös hyviä esimerkkejä ns. elinkaarimallin mukaisesta palveluiden organisoitumisesta. Tätä tulee edistää (esim. lasten, nuorten ja perheiden palvelujen lautakunta).

Lasten ja nuorten tilanteen parantamiseksi tarvitaan myös sektoroituneen ja ammattikuntien jäykistämän valtionhallinnon uudelleen ajattelua. Etenkin opetus- sekä sosiaali- ja terveysministeriöiden tulisi tehdä enemmän yhteistyötä lakien ja hankkeiden valmistelussa. Myös valtionhallinnon omien toimien tavoitteita on syytä miettiä uudelleen. Kansallisissa tavoitteissa ja kehitysohjelmissä painottuu osaaminen, mutta ei onnellisuus, ihmisarvo, tunnekasvatus ja elämän eväät. Osaamisen hallinta näyttytyy tärkeämpänä kuin elämänhallinta. Kansainvälisesti keskustellaan paljon panostuksista lasten varhaisten vuosien tukeen, joka Suomessa on ollut viime aikoina vain vähän esillä.

Työelämän kasvavat paineet vaikuttavat myös perheisiin. On oltava tehokas ja aina käytettävissä. Samaan aikaan pitäisi antaa aikaa puolisolalle ja perheelle ja viettää laatuaikaa lasten kanssa. Toisaalta perheiden omat arvot ja asenteet ovat muuttuneet 1990-luvun alkuun verrattuna perhekeskeisiksi. Perhettä ja vapaa-aikaa arvostetaan enemmän kuin työtä. Monet eivät kestä näitä ristikkäisiä paineita, mihin viittaavat viime aikoina esiin tulleet surmateot perheissä.

Työelämän muutoksien taustalla on 80- ja 90-luvuilla tapahtunut instituutioiden muutos. Sosiologi Richard Sennettin mukaan suuret pyramidimaiset instituutiot ovat pirstaloituneet. Tilalle on tullut matalia verkostomaisia organisaatioita. Tämä koskee erityisesti yrityksiä, mutta enenevässä määrin myös hallintoa, vanhan ajan vakaita organisaatioita. Jäykkyydestään huolimatta hierarkkinen organisaatio loi turvallisuutta ja pysyvyyttä. Tilalle on tullut liikkuvuutta ja jatkuvaa muutosta: jokainen joutuu sopeutumaan alati uusiin tehtäviin ja työpaikkoihin.

Uudet instituutiot ovat Sennettin mukaan ”MP3-tyyppisiä”. Tallentavissa MP3-musiikkisoittimissa soitettavat kappaleet voidaan valita ja soittaa missä järjestyksessä tahansa. Samoin organisaation resursseja muutetaan markkinoiden mukaan ja prosesseja varioidaan jatkuvasti. Kaikki tehtävät ovat tilapäisiä ja muuntuvia.

MP3-instituutio suosii karismaattista johtajuutta, mutta välttää autoritaarisuutta. MP3-johtaminen rakentuu keskusta-periferia-erottelulle. Keskusta kontrolloi periferiaa, jonka tehtävänä on tuoda pelkästään lisäarvoa keskustalle voimatta osallistua mitenkään tavoitteenasetteluun. Tämä näkyy sekä isoissa monikansallisissa yrityksissä kuin hallinnossakin.

Liikkuvat ja vaihtuvat organisaatiot asettavat yksilöt aivan uuteen tilanteeseen. Sennett kiteyttää haasteet kolmeen kysymykseen:

- 1 Kuinka hallita ihmissuhteiden lyhytkestoisuus** ja oma itsensä, kun kaiken aikaa siirtyy työstä, tehtävästä ja paikasta toiseen?
- 2 Kuinka oppia uusia taitoja**, kuinka hyödyntää potentiaalisia kykyjään maailmassa, joka vaatii jatkuvaa muuttumista?
- 3 Kuinka päästä irti menneisyydestä**, kun aikaisemmat työsuoritukset eivät paina mitään ja ihmisen arvoa mitataan ainoastaan hänen tulevan tuottavuutensa perusteella?

Nykyaikainen työelämä edellyttää erityislaatuista yksilöä, jonka aikaperspektiivi on lyhyt, joka keskittyy potentiaaliin kykyihinsä ja joka on valmis hylkäämään aikaisemmat meriittinsä. Pohdimme, onko nykyisen työelämän vaateet täyttäviä ihannetyyppejä edes olemassa. Organisaatioiden tavoitteiden ja ihmisten työelämäodotusten välille on syntynyt ammottava kuilu.

Suomesta löytyy uskomatonta työn eetosta. Protestanttisessa hengessä ollaan valmiita valtavaan uhrauksiin työnantajan vaateiden täyttämiseksi. On ymmärrettävää, että nuorempien ikäluokkien piirissä esitetään vastalauseita tällaiselle kohtuuttomuudelle. Nuoret haluavat tehdä kiinnostavaa työtä mutta samalla varata aikaa omille harrastuksille ja perheelle. Viime vuosina on voimistunut prekariaatti-liike, joka korostaa oikeutta kieltäytyä merkityksettömästä työstä. Tilapäisiä töitä tekevä prekariaatti on kasvanut ja tullut tietoisemmaksi asemastaan. Monet nuoret katsovat, että perustulo tai kansalaispalkka antaisi prekariaatille mahdollisuuden luovaan työhön. Perustulo ei istu kuitenkaan protestanttiseen työetiikkaan.

”NÄLKÄTAITEILIJAT” SUOMI-BRÄNDIÄ RAKENTAMASSA

Kulttuuri on hyvinvoinnin ja elämänlaadun keskeinen osa. Ylpeilemme Alvar Aallolla, Jean Sibeliuksella, Helene Schjerfbeckillä, Karita Mattilalla, Kaija Saariaholla, Esa-Pekka Salosella ja HIM-yhtyeellä. Meillä on elävä teatteri-instituutio, maailmanluokkaa oleva konservatoriojärjestelmä, hyvät museot ja kattava kirjastoverkosto. Näillä saavutuksilla vahvistetaan Suomi-brändiä. Todellisuus taiteen kentällä on aivan toinen.

Elinvoimaa antava **kulttuuri on suhteellisen halpaa ylläpitää**, mutta juuri siitä on helpointa leikata talousvaikeuksien keskellä.

Monet kunnat leikkaavat kulttuuribudjettejaan, kirjastoja suljetaan ja keskitetään, paikallisteatterit ja orkesterit kamppailevat niukkenevien resurssien kanssa ja pääsylippujen hinnat nousevat. Tosin suuremmilla paikkakunnilla kuten Helsingissä kulttuuribudjetteja on jopa kasvatettu. Paradoksi on siinä, että elinvoimaa antava kulttuuri on suhteellisen halpaa ylläpitää, mutta juuri siitä on helpointa leikata talousvaikeuksien keskellä.

Kulttuuri elää yleisön ja tekijöiden varassa. Tekijät ovat tässä kaikki kaikessa. Suomessa on taiteilijoita 15.000 - 20.000 eli noin 0,7 % työvoimasta. Merkittävä osa taiteilijoista elää pääkaupunkiseudulla. Yhteiskunnan vaurastuminen näkyy siinä, että taiteilijakunta on kasvanut, naisistunut ja entistä koulutetumpi. Suomessahan on neljä taiteen alan korkeakoulua, joista tosin Taideteollinen Korkeakoulu sulautuu Aalto-yliopistoon vuonna 2009. Taidealan toisen asteen ammatillista koulutusta antaa 57 oppilaitosta ja kolmannen asteen korkeakouluopetusta 23 oppilaitosta. Taideaineet ovat suosittuja ja niihin on aina runsaasti hakijoita.

Taide kiinnostaa nuoria, vaikka ura- ja toimeentulonäkymät ovat heikkoja. Vuonna 2000 tehdyssä kyselyssä noin kolmannes taiteilijoista teki ainoastaan taiteellista työtä. Puolet teki taiteen lisäksi taiteelliseen työhön liittyvää muuta työtä ja parikymmentä prosenttia teki ei-taiteellista työtä. Taiteilijoiden tulosta puolet tulee taiteellisesta työstä. Apurahat ovat tärkeässä asemassa ja noin 30 % taiteilijoista saa apurahaa. Tässä säätiöiden rooli on kasvanut.

Puhuminen ”nälkätaiteilijoista” ei ole kaukaa haettava. Taiteilijoiden taiteellisesta työstä saatujen veronalaisten tulojen mediaani oli 13,500 vuonna 2000 eli noin tuhat euroa kuussa. Kokonaistulojen mediaani oli hieman suurempi eli noin 23.500 euroa, pohjalla kuvataiteilijat 15.800 euron mediaanitulolla. Näillä tuloilla myös

eläkkeet jäävät pieniksi ja taiteilijaeläkkeet ovat siksi tärkeitä. Ne ovat suuruudeltaan siinä 1200 euroa kuukaudessa ja toimivat sosiaaliavun tapaan.

Suomessa on muiden Pohjoismaiden tapaan valtiollinen taiteilijatukimalli. Sen perusteluina ovat olleet markkinoiden pieni koko (mm. monia suomenkielisiä kirjoja myydään vain satoja kappaleita) ja taiteilijoiden rooli kansallisen identiteetin rakentajina. Tuen ongelmia ovat – tietysti määrällisen vähäisyyden lisäksi – sen lyhyt-aikaisuus ja hankesidonaisuus. Luovaa ja vapaata pitkäjänteistä taiteellista työtä ei tueta riittävästi, vaikka meillä onkin jonkin verran 5-vuotisapurahoja.

Taiteen tuki ei tietystikään estä taiteilijoiden pyrkimystä tulla toimeen oman taiteensa varassa. Taloudellisesti menestyviä taiteilijoita löytyy kaikilta taiteen aloilta, erityisesti musiikin piiristä. Asenteet ovat viime vuosina muuttuneet myönteisemmiksi kaupallista menestystä kohtaan; puhutaan jopa kulttuuriteollisuudesta. Samalla on muistettava, että pienillä markkinoilla vain osa taiteilijoista voi elää pelkästään taiteensa tuotoilla. Kaupallisuudessa on myös ongelmansa. Taiteen yhteiskunnallinen arvo on sen kyvyssä koskettaa ihmisiä ja saada heidät ajattelemaan uudella tavalla. Ohjaaja Kristian Smeds sanoo asian osuvasti Suomen Kuvalehdessä: ”Minun pyrkimykseni on että yleisö tunnistaisi kokemuksellisesti ja myös ihan ruumiillisesti teoksesta sen todellisuuden jossa elämme” (SK 14.11.2008). Kaupalliset ja taiteelliset tavoitteet eivät käy aina yksiin, mutta niitä ei saisi myöskään asettaa vastakohtiksi. Taiteen julkisella tukemisella voidaan turvata taidetarjonnan monipuolisuus, jos kaupallinen tarjonta pyrkii yksipuolistumaan.

Koulun taideaineet ovat keskeinen keino saada kaikki kansalaiset taiteen pariin. Koulu kasvattaa taideyleisöä, antaa pohjaa taidealalle suuntautumiselle ja kehittää luovuutta. Siksi taideaineiden vähäisyys koulussa on suuri uhka. On arvioitu, että taideopetus tavoittaa vain 5 % nuorista. Taideopetuksen tuntimääriä on voimakkaasti lisättävä. Toinen merkittävä askel on lisätä ammattitaiteilijoiden osuutta opetuksessa: vain siten koululaisille muodostuu elävä suhde taiteeseen.

Taiteilijatukeen soveltuvat samat yleiset perustelut, joita käytetään kulttuurin julkiseen tukeen. Taiteella on itseisarvo osana sivistystä ja ihmisenä olemista. Taiteella on myös välinearvo suhteessa muiden yhteiskunnallisten päämäärien saavuttamiseen. Taiteella on keskeinen merkitys luovuuden lisääjänä koko yhteiskunnassa. Viime aikoina on korostettu myös luovien toimialojen merkitystä kansantaloudelle. Luovat toimialat (elokuva, musiikki, muotoilu, pelit jne.) kasvavat nopeasti ja niiden tuotteet ovat merkittäviä vientiartikkeleita. Myös innovaatiotoiminnan menestys on

Taideaineiden vähäisyys
koulussa on suuri uhka.

Kulttuuri on keskeinen osa maakuvaa, maabrändiä, jonka rakentamiseen monet maat panostavat Suomea enemmän.

paljolti kiinni luovuuden kulttuurista ja taiteista. Tässä suhteessa on kuvaavaa, että luovan talouden pohjoismaisen lippulaivan Tanskan tuki taiteelle on kaksinkertainen Suomeen verrattuna. Kulttuuri on keskeinen osa maakuvaa, maabrändiä, jonka rakentamiseen monet maat panostavat Suomea enemmän.

Matkailu ja kulttuuri tukevat toisiaan ja niiden yhdistäminen tekisi Suomesta kiinnostavan vierailukohteen. Voisimme myös tuotteistaa luontomatkailua, esimerkiksi lintubongaus, perhokalastus ja hirvimetsästys. Kulttuurin puolella Suomella on kansainvälisiä huippuja (säveltäjiä, orkesterinjohtajia, tanssijoita, muusikkoja, oopperalaulajia, kirjailijoita ja kuvataiteilijoita). Jotta tästä tulisi taloudellista tulosta, tarvitaan vahva osaamis pohja, johtajuutta ja markkinointia. Kulttuuri tarvitsee menestyäkseen vahvaa infrastruktuuria, jonka tärkeä osa on taiteen koulutus ja taidekasvatus sekä kulttuuriammattien erikoispiirteitä ymmärtävä veropolitiikka. On myös panostettava tekijyyteen eli huolehdittava, että meillä on riittävästi taiteen ammattilaisia.

Musiikkikonservatoriojärjestelmä on hyvä esimerkki tekijyyttä vahvistavasta järjestelmästä. Kulttuurin kukoistus edellyttää myös monikulttuurisuutta. Tässä suhteessa aktiivinen maahanmuuttopolitiikka on tärkeää: esimerkiksi Ruotsin musiikkiteollisuuden menestys on paljon maahanmuuttajien ansiota.

Olemme käsitelleet taiteen ja kulttuurin tukea näin laajasti sen takia, että muutosvalmiudet ja asenteet muutosta kohtaan ovat aivan keskeisesti kulttuurisia kysymyksiä. Ihmisten tulevaisuusorientaatiolle ei ole yhdentekevää, miten taide ja kulttuuri voivat ja minkälaista kuvaa ne luovat maailmasta.

TIEDE- JA TEKNOLOGIAPOLITIIKAN MALLIMAA

Vallitsevan ajattelun mukaan koulutus, tutkimus ja niihin perustuvat innovaatiot ovat Suomen menestystekijät kovassa kansainvälisessä kilpailussa. Myös Euroopan Unioni lähtee tästä näkemyksestä. EU:n Lissabonin strategia asettaa tavoitteeksi rakentaa EU:sta maailman johtava tietoon perustuva ja sosiaalisesti eheä talousalue vuoteen 2010 mennessä. Näillä näkymin tavoite ei ehdi toteutua, ja jatkoksi on käynnistetty Ljubljanan prosessi.

OECD:n PISA-tutkimuksessa, joka koskee 15-vuotiaiden koululaisten keskimääräistä osaamista, Suomi on sijoittunut jälleen vuonna 2006 erinomaisesti: mate-

matiikka 2. sija, äidinkieli 1. sija, luonnontiede 1. sija ja ongelmanratkaisu 2. sija. Suomalaisten erityinen vahvuus on tulosten tasaisuus : alueelliset tai koulukohtaiset erot ovat pieniä. Selityksinä on tarjottu hyvää opettajankoulutusta, mutta myös maan homogeenisuutta.

Samaan aikaan hyvien koulusuoritusten kanssa kouluissa on kasvavia järjestyshäiriöitä. Lasten itse ilmaisema kouluvihtyyvyys on kansainvälisesti vertaillen huono. Koulukiusaamista ei ole saatu vähenemään. Viime aikoina on esiintynyt kouluympäristöissä poikkeuksellista väkivaltaa, jota on aiemmin totuttu näkemään vain ”suuressa maailmassa”. Voidaan kysyä, antaako koulu tarpeeksi elämän eväitä arvokasvatuksen sekä tunne- ja vuorovaikutustaitojen muodossa myös hyvin pärjääville oppilaille. Vai ovatko hyvät tiedolliset koulusuoritukset saaneet liiankin suuren painoarvon?

Suomessa on erittäin korkeat panostukset tutkimus- ja kehitystoimintaan, noin 3,5 % bruttokansantuotteesta. Meillä on hyvin organisoitu tiede- ja teknologiapolitiikan järjestelmä, jossa merkittävimpiä toimijoita ovat perustutkimusta rahoittava Suomen Akatemia ja Teknologian ja innovaatioiden kehittämiskeskus Tekes. Koko koulutusjärjestelmämme on korkeatasoinen, mutta kovin kansallinen. Ulkomaisia tutkinto-opiskelijoita on Suomessa noin 11.000. Suomeen tulee ulkomaisia tutkijoita ja asiantuntijoita yliopistoihin noin 1.700 vuosittain. Yliopistoista lähtee ulkomaille vaihtoon vuosittain noin 1.200 opettajaa ja asiantuntijaa sekä 5.400 opiskelijaa. Näitä määriä yritetään lähivuosina kaksinkertaistaa.

Koko koulutusjärjestelmämme on korkeatasoinen, mutta kovin kansallinen.

Valtioneuvoston innovaatiopoliittisessa selonteossa eduskunnalle todetaan:

Parhaillaan on käynnissä erittäin merkittäviä tutkimus-, innovaatio- ja korkeakoulupolitiikan uudistuksia. Meneillään oleva julkisen tutkimusjärjestelmän rakenteellinen kehittäminen tähtää siihen, että Suomessa olisi nykyistä vahvempi ja laadukkaampi korkeakoululaitos, maailmanluokan tutkimusinfrastruktuureja ja tutkimusympäristöjä sekä korkeatasoinen tutkijakoulutus ja tutkijakunta. Taloudellista ja hallinnollista autonomiaa laajennetaan. Yliopistolain uudistus antaa yliopistoille aiempaa paremmat mahdollisuudet harjoittaa nykyaikaista henkilöstöpolitiikkaa, parantaa opetus- ja tutkimustoiminnan laatua ja vaikuttavuutta sekä vahvistaa luovia ja innovatiivisia tutkimus- ja oppimisympäristöjä. Sektoritutkimuslaitoksia kehitetään entistä monitieteisemmiksi, korkeatasoista ja yhteiskunnan kannalta relevanttia tutkimustietoa tuottaviksi kansainvälisiksi tutkimusorganisaatioiksi.

Näillä uudistuksilla tehdään kauaskantoisia institutionaalisia muutoksia.

Suhteessa maan
pienuuteen
pärjäämme hyvin
tutkimustoiminnassa.

Suhteessa maan pienuuteen pärjäämme hyvin tutkimustoiminnassa. Väestö on promille maailmanväestöstä, mutta tieteellisten julkaisujen ja viittausten määrässä pääsemme prosentin luokkaan. SHANGHAI JIAO TONG yliopiston kuuluisassa yliopistojen vertailussa suomalaiset tutkimusyliopistot sijoittuvat suhteellisen hyvin: Helsinki sijalla 68 , Oulu ja Turku välillä 303-401 sekä TKK, Jyväskylä ja Kuopio välillä 402-503. Vaikka näitä vertailuja on arvosteltu, niin on syytä muistaa, että niiden kriteerit ovat monipuoliset (Nobelin palkinnot/Fieldsin mitalit, runsaasti siteeratut tutkijat, artikkelit Science- ja Nature-lehdissä, artikkelit yhteensä ja kokotekijät). Shanghain yliopiston listaa seurataan kaikkialla ja siinä hyvin sijoittuminen on tärkeää yliopiston arvovalle ja maineelle.

Kilpailu koulutusmarkkinoilla kovenee jatkuvasti. Kaikki yliopistot haluavat houkutella parhaita opiskelijoita ja tutkijoita. Tässä kilpailussa Yhdysvallat on yhä omaa luokkaansa. Maailman kymmenen parhaimman yliopiston joukossa on vain kaksi Yhdysvaltojen ulkopuolella: Cambridge ja Oxford, Britannian maineikkaat yliopistot. Tutkijat muuttavat edelleen Yhdysvaltoihin. Eurooppa tosin tuottaa enemmän tieteellisiä artikkeleita kuin Yhdysvallat, mutta Yhdysvallat johtaa viittaustilastoissa. Eniten siteerattujen artikkeleiden kolmen kärki on USA 62,8 %, Iso-Britannia 12,8 % ja Saksa 10,4 %. Yhdysvalloissa on Eurooppaan verrattuna enemmän jatko-opiskelijoita suhteessa perusopiskelijoihin, enemmän opettajia suhteessa opiskelijoihin ja enemmän tukihenkilökuntaa suhteessa tutkijoihin. Opettajilla on näin ollen paljon paremmat edellytykset panostaa tutkimustyöhön ja opiskelijoiden ohjaukseen.

Silmiinpistäväntä on rahoitusaseman erilaisuus. Yhdysvalloissa on nelinkertaiset tulot ja menot opiskelijaa kohti Eurooppaan verrattuna. Lisäksi on muistettava monien Yhdysvaltojen huippuyliopistojen suuri peruspääoma (parhaimmillaan kymmeniä miljardeja dollareita kuten Harvardilla ja Stanfordilla). Ulkomaalaisia opiskelijoita on näissä huippuyliopistoissa 18 %. Euroopan parhaissa yliopistoissa on hieman vähemmän eli noin 8,5 % ulkomaalaisia, mutta Suomen korkeakoulu-opiskelijoista vain kolmisen prosenttia on ulkomaalaisia.

MUUTTUVAT ASIAT

10-15 vuotta eteenpäin

GLOBALISAATIO

globaali liikkuvuus ja aluetalouksien keskinäinen riippuvuus, koveneva kilpailu

Kansalaiset haasteiden edessä

Työn vaatimustaso kasvaa; työaika pitenee; kilpailu työssä ja työpaikoista kiristyy; luovuuden ja innovatiivisuuden merkitys lisääntyy; elinikäinen oppiminen jokaisen haasteena; oman identiteetin rakentaminen tarpeen; erilaiset kulttuurit kiinnostavat

Instituutit muutoksessa

Ylikansallisia instituutioita kaivataan (YK, WTO, Maa-ilmankasvatustalouksien, Nato, Greenpeace); tarve globaaliin sääntelyyn esimerkiksi finanssimarkkinoilla kasvaa; kansalliset instituutiot joutuvat mukautumaan ja uusiutumaan; monikansallisten yritysten rooli kasvaa; suorat sijoitukset lisääntyvät; koulutus ja tutkimus entistä tärkeämpää

TEKNOLOGIA

tieto- ja viestintäteknologian yleistyminen ja helppokäyttöisyys, mobiili-Internet tehokäyttöön

Internet muuttaa yhteiskuntaa ja ihmisen toimintamahdollisuuksia; kansalaiset saavat ennennäkemättömän tehokkaat tuotantovälineet haltuunsa eli globaaliin tietoverkkoon kytkeytyneet tietokoneet; verkon lukutaidot yleistäidoiksi kaikille; kansalaisten vaikutusmahdollisuudet lisääntyvät verkon ansiosta

Tieto- ja viestintäteknologia muuttaa instituutioiden toimintaedellytyksiä ja toimintatapaa; verkottunut ja avoin toimintamalli yleistyy; toimintojen hajauttaminen helpottuu; teknologiaa on opittava soveltamaan kaikkialla; päätöksenteon demokratisoiminen helpottuu Internetin ansiosta

ILMASTONMUUTOS

ilmaston lämpeneminen, kasvavat päästöt, uusiutuva energia

Nousevat energialaskut; liikkumisen väheneminen; energiatehokkaat asunnot; arjen valinnat korostuvat (sähkölaitteet ja kasvissyönnö, lähiruoka)

Tarvitaan uusia toimintamalleja ja pelisääntöjä (päästörajoitukset ja päästökauppa): kaavoitus, rakentaminen ja liikenne muuttuvat; uusiutuvien energiamuotojen käyttöönotto; kestävät innovaatiot innovaatiopolitiikan keskiöön

IKÄRAKENNE

väestön ikääntyminen Suomessa, väestönkasvu kehitysmaissa, maailman väestön kasvu 6 miljardista 9 miljardiin vuoteen 2050 mennessä

Vaativat ja vauraat eläkeläiset; työvoiman väheneminen; lisääntyviä terveyden ja kulttuurin palvelutarpeita; kasvavia eläke- ja muita kuluja; eriarvoistuminen (köyhyys); lapsiperheiden vaikea tilanne

Elämänkaari palvelujen järjestämisen pohjaksi (sosiaali- ja terveyspalvelut); työssä jaksamisen tukeminen korostuu; työn tuottavuuden parantaminen tarpeen; työvoiman rekrytointi ulkomailta lisääntyy

MUUTTOLIIKE

maan sisällä, maahanmuutto ja maastamuutto

Väestö keskittyy keskustaupunkeihin; etäinen maaseutu tyhjenee; osa kunnista tulee elinkelvottomiksi; maahanmuutto lisääntyy; Suomi monikulttuuristuu; suomalaisia maailmalla yhä enemmän

Aluekehitystä ohjattava uudella tavalla ottaen huomioon ilmastonmuutos ja yleinen hyvinvointi ja kilpailukyky; monikielisyys tulee kouluihin, sairaaloihin ja virastoihin; paluumuuttajien houkuttelu tarpeen; rajavalvonta korostuu

ELINKEINOELÄMÄ

nopeat muutokset työllisyydessä, palvelujen lisääntyminen, teollisen tuotannon vähentyminen, resurssitalouden nousu – maa- ja metsätalous, kaivannaiset

Työtehtävät ja työpaikat vaihtuvat usein; jatkuva koulutautuminen; muutto työn perässä; kasvava epävarmuus työpaikoista; pätkätöiden yleistyminen; perinteisen osaamisen katoaminen (maatalous, käsityöt)

Elinkeino- ja työvoimapolitiikan joustavuutta lisäävä; rakennemuutoksen hallinta korostuu; työvoimakoulutusta on tehostettava; valtion omistajapolitiikka (infrastruktuurien ylläpitäminen) korostuu; uuden maaseutupolitiikan syntyminen; strategisen johtamisen merkitys kasvaa

Muutoksen nostamia uhkia

Kilpailu riistäytyy käsistä; länsimaat menettävät markkinaosuuksia aasialaisille yrityksille; elintaso romahtaa Suomessa ja työttömyys kasvaa kestävästi: hyvinvointivaltion palveluja ei kyetä ylläpitämään; arabit ja kiinalaiset ostavat Suomen teollisuuden ja venäläiset maan; ulkoiset turvallisuushukat lisääntyvät; kiinankielestä tulee kolmas ”kotimainen” kieli

Teknologia saattaa riistäytyä ihmisten hallinnasta; teknologia voi lisätä talouskasvua ja kulutusta kiihdyttäen ilmastonmuutosta; kyberterrorismi ja kyberrikollisuus yleistyvät; verkkojen haavoittuvuus kasvaa; ihmistä älykkäämmät koneet alkavat syrjäyttää ihmisiä vaativista tehtävistä

Tulee valtava pula puhtaasta vedestä ja kunnollisesta viljelymaasta; puhdasta energiaa ei kyetä tuottamaan kysyntää vastaavasti; syntyvät resurssisotia ja protektionismia

Ikääntyvä väestö vie yhteiskunnan resurssit; voimavaroja ei riitä lapsiperheille; osa ikääntyneistä syrjäytyy ja mielenterveysongelmat kasvavat; ulkomaalaisia tulee Suomeen tekemään töitä halvemmalla syrjäyttäen kotimaisen työvoiman

Suomi muuttuu metropolivaltioksi, jossa 80 % väestöstä asuu Helsinki-Tampere-Turku kolmiossa; maahanmuutto riistäytyy käsistä ja maahan syntyy maahanmuuttajien gettoja ja rasistisia yhteydenottoja kantaväestön kanssa

Kokonaiset teollisuuden alat katoavat ja kymmenet tuhannet joutuvat työttömiksi; monikansalliset yritykset ottavat haltuunsa Suomen palvelusektorin; maan luonnonvarat joutuvat ulkomaisen omistukseen; monikansalliset yritysketjut jyräävät perinteiset pien-yritykset; maaseutu muuttuu erämaaksi

Muutoksen avaamia mahdollisuuksia

Globaali talous avaa aivan uusia mahdollisuuksia suomalaisille yrityksille; kansalaisille avautuu uusia työmahdollisuuksia kotimaassa ja ulkomailla; innovatiivisille tuotteille avautuvat kasvavat markkinat; suomalaisten korkea tutkimuspohjainen osaamistaso on vahva vientituote ja perusta uusille investoinneille; kulttuurien vuorovaikutukselle uusia mahdollisuuksia

Teknologian avulla voidaan kompensoida etäisyyksiä ja toimia pienissäkin yhteisöissä; palvelut voidaan nostaa aivan uudelle tasolle; kansainvälinen yhteistyö helpottuu ja nopeutuu; kansalaisten keskinäinen toiminta saa uusia ulottuvuuksia (sosiaalinen media); avoin innovaatiomalli voittaa alaa

Muuttamalla kulutustottumuksia ja siirtymällä muita maita nopeammin energia- ja materiaalitehokkaaseen tuotantoon saadaan kilpailuetua; uudelle ympäristö- ja energiateknologialle avautuvat suuret markkinat

Kehittämällä ja kaupallistamalla uusia hyvinvointipalveluja ikääntyvälle ja muulle väestölle päästään käsiksi markkinoihin, jotka kasvavat kaikkialla maailmassa; erityisesti lasten, nuorten ja perheiden palvelut ovat lupaava alue

Jos Suomi onnistuu luomaan sellaisen aluepolitiikan, joka kytkee myös haja-asutusalueet integroiduksi osaksi globaalia taloutta, Suomi kykenee käyttämään voimavarojaan muita maita tehokkaammin

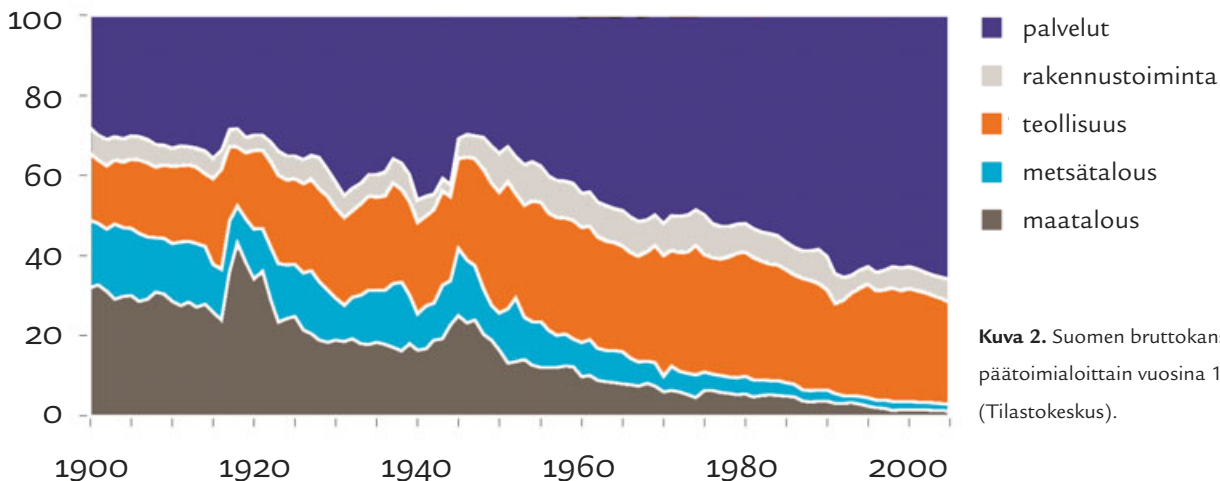
Elinkeinorakennetta voidaan uudistaa luomalla innovaatioita teknologian, palvelujen ja luonnonvarojen käytön rajapinnoille; Suomella on myös hyvät mahdollisuudet lisätä kulttuurin vientiä ja vetovoimaa kehittämällä kulttuurin infrastruktuuria ja tukemalla taiteen tekijöitä.

PYSYMEKÖ TALOUDEN ETURINTAMASSA?

Suomi on kehittynyt sadassa vuodessa maatalousyhteiskunnasta palveluyhteiskunnaksi. Silti Suomessa on edelleen yllättävänkin paljon teollista toimintaa (yli 25 % bkt:stä). Puunjalostusteollisuus on menettänyt valta-asemaansa metalliteollisuudelle. Elektroniikkateollisuus lähti nousemaan 1990-luvulla ja on nyt metsäteollisuuden tasalla arvonlisäyksessä (Kuva 2). Toimialarakenne on kuitenkin pysynyt melko vakaana. Sen sijaan toimialojen sisällä tapahtuu suuria muutoksia. Yrityksiä kuolee ja uusia syntyy: vallitsee ”schumpeteriläinen” luovan tuhon muutosprosessi. Uusia yrityksiä ja tuotealoja syntyy innovaatioiden ansiosta. Globaalit markkinat suosivat erikoistumista. Yrityksiä on Suomessa noin 250.000, mutta suurin osa niistä on yhden-kahden henkilön pienyrityksiä, jotka ovat itsensä työllistämisen välineitä, ei varsinaisesti työpaikkoja luovia kasvuyrityksiä.

Kansainvälistyminen on edennyt nopeasti. Suomalaiset yritykset työllistävät ulkomailla yli 300.000 henkilöä, kun teollisuus työllistää Suomessa noin 450.000 henkilöä. Yritykset investoivat ulkomaille enemmän kuin Suomeen. Ulkomaalainen omistus on kasvanut ja Helsingin pörssissä ulkomaalaiset ovat omistaneet yli puolet varallisuudesta ennen menossa olevan finanssikriisin puhkeamista. Suorien sijoitusten ulkomaantase on ollut negatiivinen (ulos 76,8 miljardia euroa, sisään 57,9 miljardia euroa). Ulkomaalaisomisteiset yritykset ovat olleet Suomen parhaimmistoa.

Globaalit markkinat suosivat erikoistumista.

Kuva 2. Suomen bruttokansantuotteen jakautuma päätoimialoittain vuosina 1900-2005, prosentteina (Tilastokeskus).

Tietotekniikka on yleiskäyttöinen teknologia, jonka merkitys tuottavuuden kasvulle ja talouskasvulle on huomattava. Tietotekniikan soveltamiselle on Suomessa vielä merkittävästi sijaa, etenkin palvelualoilla.

Globalisaatio ja elinkeinorakenteen muutokset ovat muuttaneet talouspolitiikkaa.

Nyt työkalupakissa on

- yritystoiminnan yleisten edellytysten luominen (verotus, tekijänoikeudet jne.)
- kilpailupolitiikka
- innovaatiopolitiikka (mm. uusi kansallinen innovaatiostrategia)
- koulutuspolitiikka (mm. korkeakoulupolitiikka)
- aluepolitiikan sopeuttaminen muutokseen (mm. aluekehitysohjelmat, aluehallinnon uudistus, rakennerahastot).

Uusia haasteita ovat mm.

- kansainvälinen systeemikilpailu (missä maassa on yrityksille parhaat toimintaedellytykset)
- BRIC-maiden nousu (Brasilia, Venäjä, Intia ja Kiina)
- eturintaman säilyttäminen (vrt. mobiiliteknologia, paperinvalmistus)
- huippuosaamisen vahvistaminen ja ylläpito (mm. strategisen huippuosaamisen keskittymät)
- joustavuus ja muutoskyky.

Haasteet ovat suuria. Kehitys on ennakoimatonta ja yllätyksellistä, kuten nopeasti levinnyt finanssikriisi osoittaa. Erityisesti tarvitaan riittävää panosta koulutukseen ja tutkimus- ja kehitystoimintaan.

Aiheellisesti voidaan kysyä, kuinka näihin haasteisiin voidaan vastata väestön ikääntyessä ja yritysten investoidessa ulkomaille. Mistä saadaan resurssit ja miten niitä jaetaan erilaisten tarpeiden kesken? Miten painotetaan hyvinvointivaltion palveluita ja eri väestöryhmiä suhteessa kilpailukykyyn? Nämä ovat arvokysymyksiä, jotka painavat paljon, mutta joita ei voida ratkaista ottamatta huomioon globaalin talouden muutoksia ja kovenevaa kilpailua. Tähän perusproblematiikkaan palataan raportin loppupuolella.

ENERGIANKÄYTÖN VÄHENTÄMINEN ON AINOA KESTÄVÄ TIE

Ilmastonmuutos etenee ja maapallon keskilämpötila voi nousta tällä vuosisadalla jopa 3-4 astetta. Tietyistä raaka-aineista tulee pulaa ja niiden hinnat nousevat. Hiilidioksidipäästöjä joudutaan vähentämään radikaalisti ja siirtymään uusiutuvien energialähteiden käyttöön. Ydinvoiman tuleva osuus on täysin auki. Laajamittainen maailmanlaajuinen siirtyminen ydinvoimaan edellyttäisi hyötöreaktorien käyttöä, eikä tämä teknologia ole vielä valmis eikä sen turvallisuudesta voida sanoa paljoakaan. Asumiseen ja liikkumiseen kohdistuu suuria muutospaineita. Elämän välttämättömät edellytykset – puhdas vesi ja ilma, hedelmällinen viljelymaa – saattavat olennaisesti heiketä joissakin maapallon osissa.

Esitämme tässä kiinnostavia teesejä ilmastonmuutoksen vaikutuksista:

- Suomen maaseutu menestyy aiempaa paremmin, koska kasvukausi pitenee ja maailmassa on ruokapula
- Metsät voivat huonosti ja tuholaiset saattavat lisääntyä, koska talvista tulee leudompia
- Tulvat lisääntyvät ja merenpinta saattaa nousta
- Myrskyt yleistyvät, hurrikaanivyöhyke levenee
- Sotilaallinen jännitys kasvaa ja kansainvaellukset alkavat
- Energia on tulevaisuudessa huomattavasti kalliimpaa
- Luonnonvarojen arvo nousee

Ratkaisua haettaessa voidaan tehdä seuraavia oletuksia:

- Kansainvälinen yhteisö ottaa ilmastonmuutoksen tosissaan (USA:n uutta presidenttiä myöten)
- Vapaamatkustajia ei hyväksytä (eli kaikki Kiinaa ja Intiaa myöten pakotetaan mukaan ilmastotalkoisiin)
- Rationaalisuus voittaa (yhteinen etu nousee kansallisen itsekkyyden yläpuolelle) ja syntyy laajamittaisia ponnistuksia ilmastonmuutoksen jarruttamiseksi. Tämä koskee sekä tekniikan kehittämistä että kansalaisten oma-aloitteista toimintaa.
- Kaikille hiilidioksidipäästöille määräytyy yhteinen globaali hinta (päästökauppa)

Kaikki energian
lisäkäyttö johtaa
”likaisen” energian
lisäkäyttöön.

Päästöjen oikean hinnoittelun seurauksena tuotanto jakautuu tehokkaasti maiden kesken. Tuotantoa ei enää kannata siirtää maasta toiseen, kuten nyt hiilidioksidipäästöjen vääristyneen hinnoittelun seurauksena.

Usein ajatellaan että puhtaan energian ostaja tekee hyvää luonnolle. Koska ”puhdasta” energiaa on joka tapauksessa tarjolla liian vähän, kaikki energian lisäkäyttö johtaa toisaalla ”likaisen” energian lisäkäyttöön. Jokainen sähköä käyttävä käyttää sillä hetkellä käynnissä olevaa huonointa voimalaitosta. Energian kulutuksen vähentäminen on siten välttämätöntä sen ohella, että lisätään uusiutuvien energialähteiden käyttöä.

Vuonna 2006 teollisuus käytti puolet Suomen energiasta. Rakennusten lämmityksen osuus oli 22 %, liikenteen osuus oli 17 % ja muu energian kulutus oli 13 %. Energian kulutuksen vähentämisessä lämmityksen tehokkuus tulee kriittiseksi tekijäksi. Uudet talot pitäisi pääsääntöisesti tehdä matalaenergiataloiksi (tai nolla-energiataloiksi). Ongelmana on vanhan rakennuskannan korjaaminen, johon tulisi saada tehokkaita kannustimia. Mainittakoon, että Sitran Energiaohjelma käsittelee yhdyskuntien energian käytön tehostamista ja korjausrakentamista. EVAn asennetutkimuksen mukaan suomalaiset ovat valmiita tinkimään omasta elintasostaan ympäristöongelmien vähentämiseksi.

Konkreettisia ratkaisuja on haettavissa seuraavista suunnista:

- energiaa säästävien uusien tekniikoiden kehittäminen ja käyttöön ottaminen
- maapolitiikan kehittäminen ympäristönäkökohdista
- tiiviiden, liikkumistarpeita vähentävien yhdyskuntien rakentaminen
- ratayhteyksien rakentaminen Eurooppaan (vrt. junatunneli Tallinnaan)
- kuntien kannustimien kehittäminen kestävää kehitystä edistävään suuntaan.

Kukaan ei kuitenkaan oikein tiedä, mitä konkreettisia vaikutuksia energian hinnan nousulla ja ilmastonmuutoksella on taloudelle, asumiselle, liikenteelle ja maaseudulle. Ennen kaikkea pitäisi pohtia, miten ilmastonmuutos vaikuttaa tavallisten ihmisten arkeen. Luoko ilmastonmuutos muutospelkoja ja huolia? Tuleeko ihmisten elintaso olennaisesti laskemaan? Millä tekijöillä Suomi pärjää tulevaisuudessa (esim. metsäteollisuuden tulevaisuus)? Millaiset työpaikat säilyvät Suomessa? Järkevä ilmastopolitiikka edellyttäisi erilaisten toimenpiteiden hiilijalanjäljen sekä kustannusten ja hyötyjen selvittämistä.

OLEMMEKO VALMIITA MUUTOKSIIN?

Maailman ja Suomen muuttuessa avainkysymys on valmistautuminen muutokseen. Kukaan ei voi varsinaisesti hallita suuria muutoksia (globaalisuus, ilmastonmuutos, teknologinen kehitys, muuttoliike).

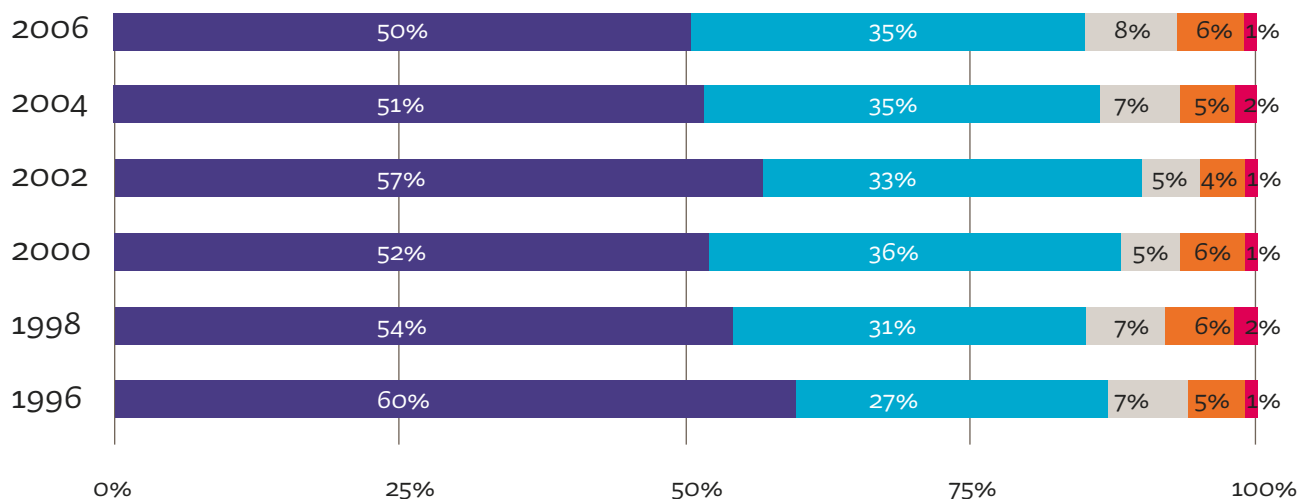
Ne vain tapahtuvat – meistä riippumatta. Silti yhteiskunta ei ole vain lastu laineilla, vaan sillä on keinoja käytettävissään muutoksen edessä. Pahimmat kriisit voidaan viisaalla politiikalla välttää. Kriiseihin ajautuminen johtaa hallitsemattomiin muutoksiin ja silloin yleensä erityisesti huonossa asemassa olevat kärsivät eniten. Tuorein todistus tästä on finanssikriisi, joka iskee kaikkialla reaalitalouteen ja saattaa suistaa esimerkiksi kehitysmaissa satoja miljoonia ihmisiä takaisin köyhyyteen.

Muutokset ovat usein yllättäviä ja siksi tarvitaan jatkuvaa, ennakoivaa uusiutumista, jossa otetaan huomioon muutoksen suunnat ja vaikutukset eri asemassa olevien ihmisten tilanteeseen (toimialat, työpaikat, maaseutu, perheet jne.). Muutoksen ”hallinta” tarkoittaa valmistautumista ajoissa edessä oleviin muutoksiin. Valmistautuminen sisältää sekä sopeutumista väistämättömään että uusien mahdollisuuksien oivaltamista ja niihin tarttumista. Valmistautumisen haaste kohdistuu niin ihmisiin kuin instituutioihinkin. Muutospaineet voivat synnyttää maailmalla myös uutta kansallista itsekkyyttä ja pyrkimystä oman maan aseman parantamiseen jopa voimapolitiikan keinoilla. Tämän suuntainen kehitys voi vaikuttaa myös Suomen turvallisuuteen.

Muutoksen ”hallinta” tarkoittaa valmistautumista ajoissa edessä oleviin muutoksiin.

NUORET HEDONISTIT JA VAROVAISET VARTTUNEET

Suomalaisten yleinen arvomaailma on verrattain perinteinen. Se on myös pysynyt yllättävän samanlaisena viime vuosikymmenien myllerryksissä. Arvot muuttuvat hitaasti, mutta niiden järjestys voi muuttua nopeastikin, kuten lama-ajat ja toisaalta noususuhdanteet osoittavat. EVAn asennetutkimukset antavat arvomaailmastamme hyvin kattavan kuvauksen (katso tietolaatikko ja Kuva 3). EVAn asennetutkimus osoittaa, että suomalaiset ovat melko konservatiivisia. Enemmistö kritisoi esimerkiksi markkinataloutta ja globalisaatiota, mutta toisaalta osa vastaajista on täysin toista mieltä. Suomalaisten arvomaailma ei ole yhtenäinen.

- täysin samaa mieltä
- jokseenkin samaa mieltä
- vaikea sanoa
- jokseenkin eri mieltä
- täysin eri mieltä

Kuva 3. Mitä mieltä suomalaiset ovat väitteestä: ”Suomalaisilla työpaikoilla työskennellään nykyisin ylikierroksilla ja niin kovan paineen alla, että monet ihmiset palavat enneaikaisesti loppuun” (EVAn kansallinen arvo- ja asennetutkimus 2007).

EVAn asennetutkimuksen kertomaa vuosilta 1984-2003

EVAn vuosina 1984-2003 toteutetun asennetutkimuksen mukaan asenneilmasto on muuttunut yllättävän vähän, ottaen huomioon 1990-luvun ja 2000-luvun alun suuret muutokset.

Suomalaiset ovat vieraantuneita politiikasta ja tuntevat epäluottamusta päätöksentekojärjestelmää, puolueita ja poliitikkoja kohtaan. Kansalaiset kokevat omat vaikutusmahdollisuutensa vähäisiksi. Myös kritiikki markkinataloutta kohtaan on huomattavaa: markkinavoimat ohjaavat liikaa yhteiskuntaa. Markkinatalous ei toimi kaikkien kansalaisten parhaaksi. Taloudellisen kasvun ei katsota lisäävän hyvinvointia. Taloudellisen hyvinvoinnin kehittäminen lisää henkistä pahoinvointia. Työelämässä mennään ylikierroksilla ja ihmiset ovat vaarassa palaa loppuun.

Ihmiset pelkäävät taloudellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden kasvaneen liian suureksi. Suomessa ollaan valmiita satsaamaan hyvään sosiaaliturvaan ja julkisiin palveluihin. Hyvinvointiyhteiskunnan kannatus on ollut suurta koko väestön keskuudessa. ”Pehmeä” ajattelutapa on yleisempää kuin ”kova” ajattelutapa yhteiskunnallisista ilmiöistä.

Suomalaiset arvostavat suomalaisuutta ja kansallista identiteettiä. Kansallinen itsetunto on noussut. Maahanmuuttajiin suhtaudutaan varauksellisesti. Globalisaatioon suhtaudutaan kielteisesti: halpatyövoiman maat vievät Suomesta työpaikkoja.

VTT Martti Puohiniemi on tutkinut eri-ikäisten ihmisten arvomaailmaa suhteessa muutokseen ja itseensä (www.arvofoorumi.fi). Tulokset ovat kiinnostavia:

- Miehet korostavat itseään selvästi enemmän kuin naiset, mutta kokevat myös enemmän suoriutumisen paineita
- Naiset ovat kuitenkin yleisesti ottaen avoimempia muutoksille kuin miehet
- Naiset painottavat itsensä ylittämistä (yhteisvastuuta) selvästi enemmän kuin miehet
- Yli 50-vuotiaat ovat sukupuoleen katsomatta säilyttäviä
- Alle 30-vuotiaat, niin naiset kuin miehetkin, ovat avoimia muutoksille ja korostavat itseään: tämä merkitsee yksilöllistä päämäärien asettamista.

Tutkimuksen yllätyksiä on naisten suurempi avoimuus muutoksille. Toinen kiinnostava ilmiö on nuorten individualismi ja virikkeiden korostaminen, jopa hedonismi. Samantapaisia tuloksia on saatu RISC Monitor -selvityksessä vuodelta 2007.

Risc Monitor 2007 (http://www.riscmonitor.fi/tiedotteet/Lehdistotiedote_RISC_Monitor_2007.html)

Suomalaiset korostavat nykyisen elämäntapansa ja arkensa hyviä puolia eivätkä ole edelleenkään aktiivisia hakemaan elämäänsä monimuotoisuutta muutoksen kautta. Samanaikaisesti he yhä enemmän haluavat toteuttaa itseään.

Havaittuja muutossignaaleja: Erityisesti nuoret naiset ovat entistä kilpailunhaluisempia ja uuden teknologian vahvasti omaksuneista löytyy mielenkiintoisia merkkejä uudenlaisesta ”vaikuttamiskulttuurista”.

Suomalaisilla on hyvin voimakas tarve toteuttaa itseään. Tämä käy selvästi ilmi kun Suomen tuloksia vertailee Euroopan viiden suuren maan keskiarvoon: Työ merkitsee ensisijaisesti itsensä kehittämistä lähes 40 %:lle suomalaisista. Euroopassa näin vastaa vain noin 20 % väestöstä. Keski-Euroopassa työ merkitsee ensisijaisesti välttämätöntä toimeentuloa sekä elintason nostamista ja eteenpäin pääsyä, ei niinkään itsensä kehittämistä.

Valtaosa suomalaisista on myös tyytyväisiä työhönsä ja työtilanteeseensa. Erittäin tyytyväisiä on 17 % ja melko tyytyväisiä 61 %. Halu toteuttaa itseään työn kautta korostuu erityisesti työhönsä tyytyväisillä.

Suomalaiset ovat samalla edelleen hyvin optimistisia tulevaisuuden suhteen. Lähes kolme neljästä (72 %) suomalaisesta sanoo olevansa toiveikas tulevaisuuden suhteen. Toiveikkaimpia tulevaisuuden suhteen ovat nuoret, joiden toiveikkaus on myös eniten lisääntynyt edellisestä vuodesta. Nauttiminen kilpailusta ja esteiden voittamisesta on ollut Suomessa laskussa jo useita vuosia. Vuonna 2007 lasku on tasaantunut ja erityisesti nuorten naisten ja miesten kohdalla kääntynyt selvään nousuun.

Koko väestön tasolla nousussa on mm. perheonni-asennetrendi. Perheonni onkin yksi selvimmistä suomalaisia kuvaavista asennetrendeistä.

Edellä esitellyt arvotutkimukset voidaan tulkita niin, että vanhemmat ikäpolvet pitävät kiinni turvallisuudesta. Miehet ovat naisia halukkaampia riskinottoon. Naiset haluavat toimia yhteisöllisemmin ja miehet taas yksilöllisemmin. Nuoret ovat todellinen muutosvoima.

SUOMALAINEN ETSII TURVALLISUUTTA

Turvallisuuden ja riskinoton suhde arvomaailmassamme on kriittinen tekijä muutosten maailmassa. Olemme olleet huomattavan turvallisuushakuisia. Olemme rakentaneet hyvinvointivaltion, joka ottaa laajasti vastuuta ihmisistä elämänkaaren kaikissa vaiheissa. Toivomme ennustettavuutta ja vakautta ympärillemme. Näin voidaan tulkita myös äskeisen kunnallisvaalin vaaliteemat; sosiaali- ja terveyspalvelut hallitsivat keskustelua, vähemmän puhuttiin kulttuuripalveluista tai elinkeinopolitiikasta.

Toisaalta mitään uutta ei saada aikaan ottamatta riskejä. Tulevaisuudessa tarvitaan luovuutta ja se edellyttää rajojen rikkomista, lupaa ajatella ja erilaisuuden ja epävarmuuden kestämistä. Luovuus on jopa ihmisen perusvietti.

Turvallisuus ja riskinotto ovat jännitteisessä suhteessa keskenään:

- Turvallisuuden tavoittelu johdattaa korostamaan muuttumattomuutta ja ennustettavuutta, mikä saattaa toimia luovuutta ja riskinottoa vastaan (onko tämä Pohjoismaiden ongelma?)
- Riskinoton korostaminen voi taas johtaa turvallisuuden laiminlyömiseen ja vastuuttomuuteen (onko tämä sääntelemättömän markkinatalouden ongelma, vrt. finanssikriisi ?)

Rohkeus ja riskinotto ovat se dynaaminen voima, joka kehittää yhteiskuntaa. Yrittäjän rikastuminen on palkkio, jonka hän saa riskinotosta. Yrittäjän vaurastuminen ei kuitenkaan ole Suomessa kovin hyväksyttyä, vaikka periaatteessa arvostamme yritystoimintaa. Vararikon kohdatessa yrittäjästä tulee hylkiö: vararikko tulkitaan jotenkin rikolliseksi, samalla kun onnistujia taputellaan selkään. Monilla on lisäksi huonoja kokemuksia ja muistoja riskinottamisesta, esimerkiksi edellisen laman ajalta.

Suomessa ja Ruotsissa yrittäjyysaktiivisuus on vähästä GEM (Global Entrepreneurship Monitor) -tutkimusten mukaan. Yrittäjyysaktiivisuus määritellään niiden henkilöiden osuutena työikäisestä aikuisväestöstä, jotka joko yrittävät aktiivisesti perustaa omaa uutta yritystä tai toimivat yrittäjinä omassa uudessa yrityksessään. Suomessa tämä taso on noin 4 %. Syynä alhaiseen tasoon ei ole pohjois-

Rohkeus ja riskinotto ovat se dynaaminen voima, joka kehittää yhteiskuntaa.

Hyvät yhteiskunnalliset palvelut tukevat yksilöiden toimintaa ja riskinottamista.

mainen hyvinvointijärjestelmämme, sillä Tanskassa ja Norjassa yrittäjyysaktiivisuus on Suomea huomattavasti korkeammalla. Suomesta tuntuu puuttuvan yrittäjyys- ja erityisesti pienyrittäjyyskulttuuri. Ihmiset haluavat töihin isoihin yrityksiin ja julkiselle sektorille. Suuret ketjut ja kauppakeskukset hävittävät pienyritykset, jotka voisivat työllistää ja elävöittää keskustoja.

Onko sitten turvallisuutta rakentava hyvinvointivaltio ristiriidassa riskinoton kanssa? Tällaisen väitteen kuulee usein anglosaksisissa maissa. Työryhmässä kuitenkin ajateltiin, että hyvät yhteiskunnalliset palvelut tukevat periaatteessa yksilöiden toimintaa ja riskinottamista. Nykyaikainen sosiaalivakuutus kannustaa yksilöitä uudenlaiseen riskinottoon jakaessaan riskejä. Tähän on suureksi osaksi perustunut pohjoismaisten hyvinvointiyhteiskuntien esimerkillinen menestys. Tanskalainen joustoturva (flexicurity) on jo käsite maailmalla: työntekijän irtisanominen on suhteellisen helppoa, mutta yhteiskunta ottaa aktiivisesti työttömän asian hoitaakseen ja tukee uuden työn saamista. Hyvinvointiyhteiskunnan vaarana on taipumus holhota kansalaisia turvallisuuden nimissä. On löydettävä tasapaino turvallisuuden ja riskinottoon kuuluvan vapauden välille. Se voidaan saavuttaa kehittämällä ihmisten elämänhallintaa.

MUUTOSVÄITTELY

Muutosihminen: Nyt on muutoksen aika, ikkuna on auki uskomattomien mahdollisuuksien maailmaan. Meidän on voitettava muutospelot ja tartuttava toimeen. Kaikki riippuu asenteesta. Tarvitaan rohkeita yksilöitä.

Muutoskeptikko: Muutospuhe on liioiteltua, jopa tarpeetonta. Eivätkö talouden fundamentit ole kunnossa? Suomen hyvinvointiyhteiskunta toimii suhteellisen hyvin ja on aika tehokas. Suomen kilpailukyky ja innovatiivisuus ovat huippuluokkaa. Miksi siis Suomen ja suomalaisten on muututtava?

Muutosihminen: Olemme hillittömässä kilpailutilanteessa. Metsäteollisuus tulee siirtämään painopistettään kasvaville markkinoille ja sulkee tehtaitaan Suomessa. Nokia ja elektroniikkateollisuus ovat kovassa kilpailutilanteessa aasialaisten yritysten kanssa ja tulevat ehkä vähentämään toimintojaan Suomessa. Väestö ikääntyy ja monet alueet ja kunnat menettävät elinvoimaansa. Työvoimapula pahenee pidemmällä aikavälillä. Tässä on muutostarpeita kylliksi. Nyt tarvitaan nuorta voimaa.

Muutoskeptikko: Tuon me kyllä tiedämme, mutta muutos suosii helposti vain teollisuutta ja korkeasti koulutettuja osaajia. Kukaan ei tiedä mihin muutos johtaa ja miten käy tavalliselle ihmiselle. Voimmeko luottaa, että muutos tuo paremman tulevaisuuden kaikille. On parempi säilyttää hyvin toimivat rakenteet. Suomessa on vahva sosiaalinen pääoma ja monet naiset ainakin haluavat kantaa vastuun huono-osaisista.

Muutosihminen: Hei, ei joidenkin menestys ole muilta pois. Tarvitaan uudisraivaajia, jotka näyttävät tietä muillekin. Mutta ymmärrän kyllä, että vauraus ei itsestään leviä koko yhteiskuntaan. Tässä tarvitaan hyviä instituutioita, mutta ne eivät saa kahlehtia ihmisiä. Kannusteita ei saa hukata.

Muutoskeptikko: Nyt alamme löytää yhteisen sävelen. En vastusta muutosta, jos se lisää kaikkien hyvinvointia. Ihmiset torjuvat vain eliittiä hyödyttävän muutoksen. Uskon, että eliittiäkin hyödyttää loppupeleissä sellainen muutos, joka lisää kaikkien hyvinvointia ja voimavaroja. Nyt ihmisiä sopeutetaan muutokseen. Ihmiset on nostettava itse muutoksen tekijöiksi. Silloin muutos on kaikille mahdollisuus.

MUUTOKSILLE ARVOPOHJA

Muutokset eivät ole itsetarkoitus. Ympäristön jatkuva muuttuminen kuitenkin asettaa kansalaiset, yritykset ja julkiset toimijat tilanteeseen, jossa on tehtävä valintoja muutoksiin sopeutumiseksi ja uusien mahdollisuuksien hyödyntämiseksi. Valinnat ovat kuitenkin aina arvosidonnaisia, niillä pyritään erilaisiin päämääriin. Muutoksen Suomi -työryhmä nosti keskusteluissaan esiin juuri arvot, joita muutoksilla edistetään.

MUUTOS ON MAHDOLLISUUS – KAIKILLE

Muutos on aina uhka ja mahdollisuus. Jostakin joudutaan luopumaan ja uutta tulee tilalle. Tulevaisuuden pelko johtaa helposti kielteiseen suhtautumisen muutosta kohtaan: nyt asiat ovat suhteellisen hyvin, sen sijaan muutos on hyppy tuntemattomaan. Kuitenkin tulevaisuus on täynnä uusia mahdollisuuksia. Kansakunnan menestys voi hyvinkin riippua sen kyvystä oivaltaa avautuvat mahdollisuudet ja tarttua niihin ripeästi.

Voimme tunnistaa kaksi erilaista suhtautumistapaa muutokseen: konservatiivinen ja progressiivinen. Konservatiivista asetelmaa kuvastaa vastakkainasetelma ennen–nyt:

ENNEN OLI PAREMMIN – NYT ON HUONOMMIN

Konservatiivisuus on menneen ihailua. Kuuluisa liberaali ekonomisti Friedrich Hayek sanoutui irti konservatismista. Hänen mukaansa konservatiivinen asenne hyväksyy tähänastisen muutokset, mutta suhtautuu kielteisesti tuleviin muutoksiin. Konservatiiviseen asenteeseen liittyy muutoksen ja uuden pelko. Emme tiedä mihin muutokset johtavat, niihin ei pitäisi lähteä!

Kuulemme ”ennenpuhetta” runsaasti, varsinkin arjen keskusteluissa: Ennen oli yksinkertaisempaa ja turvallisempaa, ihmisillä oli pysyviä työpaikkoja ja he saattoivat luottaa toimeentuloon, yhteisöt olivat voimakkaampia, ihmiset välittivät toisistaan, meillä oli yhteiset arvot ja yhteinen uskonto.

”Muutospuhe” on vahvasti esillä medioissa ja konsulttien kalvoissa: Elämä on

nyt vapaampaa ja rikkaampaa, yhä uusia mahdollisuuksia avautuu ihmisille, joilla on osaamista ja rohkeutta, monikulttuurisuus tuo uutta verta ja uusia näkökulmia homogeeniseen yhteiskuntaamme, työpaikkojen vaihtuminen tuo virikkeitä ja antaa mahdollisuuden oppia uutta, Suomi ei enää rajoita työmahdollisuuksiamme, voimme kaupallistaa ideoitamme ja perustaa yrityksiä, voimme kansainvälistyä,...

Progressiivinen asenne suhtautuu muutokseen positiivisesti. Sitä sävyttää luottamus kykyimme tarttua edessä oleviin mahdollisuuksiin ja tehdä elämä sen ansiosta paremmaksi ja vauraammaksi. Nähdäksemme avautuvat mahdollisuudet meidän on katsottava ympärillemme. Voimme oppia uusia asioita muista maista ja niiden esimerkeistä. On vertailtava olosuhteita ja mahdollisuuksia. Hayek painottaa, että progressiivisen ajattelun ydin ei ole pohdiskelu, kuinka hitaasti tai nopeasti muutosten tulisi tapahtua, vaan mihin suuntaan meidän tulisi edetä. Suunnan ottaminen on aito strateginen kysymys. Valinnan riski tulee siitä, että meillä on aina liian vähän tietoa todellisista muutosprosesseista. Mainittakoon, että käsitteet konservatiivisuus ja progressiivisuus eivät liity puolueisiin. Kysymys on vastakkaisista asenteista, joita löytyy kaikista puolueista.

On tärkeä ymmärtää, että muutokset vaikuttavat eri tavoin eri väestöryhmiin. Suhtautuminen muutokseen riippuu hyvin paljon siitä, kuka hyötyy muutoksesta ja kuka kärsii siitä, ketkä voittavat ja ketkä häviävät. Tämä nostaa esiin perustavat yhteiskuntafilosofiset erot utilitarismin ja oikeudenmukaisuusteorian välillä.

Utilitarismin hengessä voidaan muutoksia perustella sillä, että ne tuottavat enemmän onnellisuutta suuremmalle joukolle kuin pitäytyminen nykyisissä rakenteissa. Se että pienen vähemmistön (5-10 %) tilanne voi heiketä, ei saa estää tekevästä muutoksia. Muutoksiin liittyy aina häviäjiä. Muutos on ”luovaa tuhoa”.

Oikeudenmukaisuusteoria taas tähdentää, että sellaiset muutokset tulee torjua, jotka parantavat merkittävästi hyväosaisten asemaa mutta heikentävät huonoimmassa asemassa olevien tilannetta. Vain sellaiset win-win -muutokset ovat tavoiteltavia, joissa kaikki voittavat eli myös huono-osaisimpien hyvinvointi lisääntyy. Muutos on mahdollisuus kaikille tai ei kenellekään. Tämä on reilua.

Kansantalouden kasvu, joka Suomessakin on ollut erittäin merkittävää koko 1900-luvun ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, esitetään usein merkinä edistyksestä. Näin onkin utilitarismin mukaan. Tarkempi analyysi kuitenkin osoittaa, että vaurauden kasvu on jakautunut epätasaisesti väestölle. Viime vuosina tuloerot ovat Suomessa kasvaneet enemmän kuin muissa OECD -maissa. Huonoiten ansaitsevan kymmenyksen käytettävissä olevat tulot eivät ole juurikaan nousseet viime

Progressiivisen ajattelun ydin on pohdiskelu, **mihin suuntaan** meidän tulisi edetä.

vuosina, kun taas parhaiten ansaitseva kymmenen prosenttia tienaa nettona kuusi kertaa enemmän kuin heikoimmin tienava kymmenen prosenttia. Keskituloisten ja rikkaiden tuloerot ovat myös kasvaneet. Silti tuloerot ovat Suomessa vielä suhteellisen pieniä. Oikeudenmukaisuusteorian mukaan kaikkien pitäisi saada kohtuullinen osuus lisääntyvästä vauraudesta. Yhteiskuntapolitiikan peruskysymyksiä onkin, miten ja mitä ”voittajien” tulisi kompensoida häviäjille, esimerkiksi verojärjestelmän kautta. Tässä asetetaan sosiaalinen pääoma kovaan testiin.

SOSIAALINEN PÄÄOMA KILPAILUKYVYN JA TASA-ARVON YHDISTÄJÄNÄ

Muutoksen Suomi –työryhmän keskustelujen perushaaste kiteytyi kahden näkökulman yhteensovittamiseen:

- 1 KILPAILUKYKY:** kuinka Suomi kykene säilyttämään asemansa nopeasti muuttavassa globaalissa toimintaympäristössä, jossa vallitsee äärimmäisen kova kilpailu.
- 2 TASA-ARVO:** kuinka estetään Suomen jakautuminen pärjääjiin ja häviäjiin, rikkaisiin ja köyhiin, menestyviin ja tuhoutuviin seutukuntiin.

Suomen kilpailukyvyyn säilyttämisen kannalta kysyttiin: Riittääkö huomiota uudistamiseen vai askaroidaanko kokonaan muiden asioiden parissa?

Keskeistä on nostaa tuottavuutta ja sitä kautta ylläpitää talouskasvua. Onko meillä riittävästi huippuosaamista, innovaatioita ja luovuutta? Teemmekö tarpeeksi työtä? Hajotammeko liikaa voimavaroja? Eikö meidän tulisi huolehtia huipuista?

Tasa-arvon kannalta kaikki ihmiset ovat yhtä avokkaita: Kaikkia tarvitaan – sekä vahvuuden että heikkouden salliminen!

Pohdittiin ikääntymistä, maaseudun tyhjenemistä, perheiden vaikeuksia, maahanmuuttajia ja mielenterveysongelmia. Annammeko tuloerojen kasvua kohtuuttomasti? Hylkäämmekö heikot? Entä miten kykenemme estämään ilmastomuutoksen jos aina tavoittelemme talouskasvua? Kilpailukyvyyn kannalta nämä kysymykset saattavat tuntua sivuseikoilta.

Viime vuosina kilpailukykypuhe on voimistunut. Sen taustalla voidaan nähdä erityinen ajattelutapa, **kilpailumalli**, jonka mukaan tarvitsemme kilpailukykyä kansantuotteen kasvattamiseksi. Talouskasvun puolestaan ajatellaan olevan se sampo, josta voidaan sitten ammentaa hyvinvointia. Talouskasvun moottorina toimii osaamiseen ja innovaatioihin perustuva tuottavuuden kasvu. Kilpailumallin mukaan Suomen on menestyäkseen suunnattava entistä enemmän resursseja tuottavuuden kasvattamiseen. Kilpailumallin ylikorostaminen on omiaan johtamaan voimavarojen keskittämiseen. Äärimmilleen vietynä kilpailumalli synnyttää **kovan ytimen**, jonka ulkopuolelle **periferiaan** jäävät lapset, perheet, vanhukset, sairaat, syrjäseudut, pienet kaupungit, taitelijat jne. Nämä suljetaan pois kasvun piiristä (ekskluusio) ja mielletään ”kulueriksi”, joita joudutaan rahoittamaan tuottavan toiminnan tuloksilla.

Kilpailukykypuhe ei ole arvoneutraalia. Kukaan ei vastusta vaurastumista sinänsä. Kilpailukyky turvaa työpaikat ja talouskasvu antaa lisää resursseja palvelujen tuottamiseen. Näinä finanssikriisin aikoina tällaiset asiat vielä korostuvat. Ongelmana on tapa, jolla kilpailukykyä rakennetaan. Kilpailumallin taustalla näyttää olevan tietynlainen välineellinen ihmiskuva, jonka mukaan vain tuottava ihminen on arvokas.

Väestön valtaosa taas näyttää kannattavan aivan toisenlaista ihmiskuvaa, jossa jokainen ihminen on itsessään arvokas. EVAn asennetutkimuksen mukaan hyvinvointivaltio on hintansa arvoinen, vaikka hyvän sosiaaliturvan ja muiden julkisten palvelujen ylläpitäminen maksaa paljon. Tällä humanilla ihmiskuvalla on pitkä historia länsimaisessa ajattelussa kristinuskon kultaisesta säännöstä aina Immanuel Kantin kuuluisaan **kategoriseen imperatiiviin**: pidä jokaista ihmistä päämääränä sinänsä, älä koskaan pelkkänä välineenä. Jos ihminen välineellistetään, voidaan lakata puhumasta hyvinvoinnista.

Välineellistä ihmiskuvaa ja jakoa kovaan ytimeen ja periferiaan voidaan arvostella myös evolutionaarisen taloustieteen kannalta. Variaatio ja valinta ovat yhteiskunnan ja talouden evoluution peruskäsitteitä. **Variaatio** tarkoittaa erilaisten ideoiden, osaamisen ja näkökulmien määrää, moninaisuutta ja ylenpalttisuutta. **Valinta** taas tarkoittaa niiden ideoiden, yritysten ja mahdollisuuksien valintaa, joihin kehitys suuntautuu. Valinta edellyttää variaatiota. Evolutionaarinen taloustiede korostaa, että valintaa ei tulisi manipuloida: yhteiskunta kehittyy parhaiten, jos kaikilla ihmisillä, ideoilla ja yrityksillä on yhdenvertaiset mahdollisuudet toimia ja käyttää resurssejaan.

Yhteiskunnan tarvitsemaa moninaisuutta voidaan huomattavasti lisätä antamalla kaikille mahdollisuus osallistua yhteiskunnan kehittämiseen omalla panoksellaan

Kilpailumallin taustalla näyttää olevan tietynlainen välineellinen ihmiskuva, jonka mukaan **vain tuottava ihminen on arvokas**.

(inkluusio). Panostamalla vain ”tuottaviin” ihmisiin menetämme valtavasti mahdollisuuksia ja tuhoamme sosiaalisen pääoman. Kaikkien tukeminen on investointi tulevaisuuteen. Tämä on aitoa innovaatiodemokratiaa, jossa kaikilla on mahdollisuus osallistua yhteiskunnan innovatiiviseen uudistamiseen. Innovaatiodemokratiassa innovaation pohjana on se rikkaus ja moninaisuus, jonka aktiiviset kansalaiset saavat aikaan. Näin siis inkluusio tukee variaatiota mutta eksklusio köyhdyttää sitä. Tässä on tärkeitä korostaa, että tasa-arvolla ei tarkoiteta tasapäistämistä, vaan mahdollisuuksien tarjoamista kaikille omien kykyjensä käyttämiseen. Erilaisuus on muutoksen lähde.

Miten kilpailukyky ja yleinen hyvinvointi voidaan yhdistää? Tavallinen vastaus on, että yhteiskunnan kova ydin (osaajat, teollisuus, kasvukeskukset) takoo vaurautta, jota sitten jaetaan kaikille erilaisia mekanismeja käyttäen (verotus, maksuttomat palvelut, tulonsiirrot, kuntien valtionosuudet jne.). Tämä malli ei ole toiminut enää vuosikausiin. Sen perusvika on oletus tuottavasta ja kuluttavasta luokasta, jonka esitti jo Adam Smith 1700-luvulla. Päinvastoin on hyvät perusteet uskoa, että yhteiskunnassa jokainen ihminen on tuottava, teki hän sitten palkkatyötä, kotityötä, vapaaehtoistyötä, taiteellista työtä tai maatyötä. Kaikki ihmisen tekeminen rikastuttaa yhteiskuntaa ja vaikuttaa talouteen. Jokaisen panosta tarvitaan menestyvässä Suomessa ja jokainen ansaitsee toimeentulon.

Sosiaalisen pääoman
ansiosta kaikki ihmiset
ja heidän voimavaransa
saadaan liikkeelle.

Tarvitaan silta joka yhdistää kilpailukyyn ja tasa-arvon. Sellainen silta on **sosiaalinen pääoma**, jolla tarkoitetaan yhteiskunnallisen luottamuksen ja vuorovaikutuksen määrää. Sen ytimenä on yhteisvastuu, ajatus siitä, että panostamalla yhteiseen hyvään ihmiset saavuttavat sellaista hyvinvointia, jota he eivät ikinä itse kykenisi saavuttamaan. Sosiaalisen pääoman ansiosta kaikki ihmiset ja heidän voimavaransa saadaan liikkeelle.

Monet esimerkiksi Maailmanpankin piirissä tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että alueet joissa on vahva sosiaalinen pääoma, menestyvät myös taloudellisesti paremmin kuin heikon sosiaalisen pääoman alueet. Mikä tärkeintä, ihmiset voivat paremmin vahvan sosiaalisen pääoman yhteisöissä. Sosiaalinen pääoma näkyy myös yhteiskunnan vaurauden oikeudenmukaisessa jakamisessa. Sosiaalinen pääoma tuhoutuu, jos me tieteen tahtoon jaamme kansaa kovaan tuottavaan ytimeen ja sen ulkopuolella olevaan periferiaan, kuluttavaan ”ylijäämään”.

Finanssikriisi on järkyttävä esimerkki sosiaalisen pääoman merkityksestä: roska-luottojen tappiot johtivat pankkien välisen luottamuksen katoamiseen ja sen seurauksena pankkien keskinäinen luotonanto loppui. Nyt on kova työ palauttaa menetetty sosiaalinen pääoma. On kuitenkin todettava, että merkittävä osa yrityksistä on

sitoutunut yhteiskuntavastuuseen ja ne toimivat hyvinä yrityskansalaisina. Sosiaalisen pääoman vahvistaminen nähdään yhä enemmän myös yritysten menestystekijänä.

Suomalaisen yhteiskunnan menestys riippuu ratkaisevasti siitä, että kaikki ihmiset saavat aidon mahdollisuuden kehittää ja käyttää kykyjään. Väitämme, että jokainen ihminen kuuluu luovaan luokkaan vastoin Richard Floridan näkemyksiä. Luovuus on ihmisen perustarve. Luovuuden esteinä ovat ihmisten rajoittuneet mahdollisuudet toimia yhteiskunnassa ja kehittää ja käyttää osaamistaan. Tämän takia yhteiskuntapolitiikan yhdeksi peruskäsitteeksi on noussut **voimaantuminen** (empowerment). Sillä tarkoitetaan ihmisten kykyä valjastaa omat voimavaransa elämänhallintaan ja yhteiskunnalliseen toimintaan. Voimaantuminen on todettu tärkeäksi myös yrityksissä.

Ihmisten voimaannuttaminen on yhteiskunnallisten instituutioiden tärkeimpiä tehtäviä, oli sitten kysymys koulutuksesta, sosiaali- ja terveydenhuollosta tai demokraattisista instituutioista. Vahva sosiaalinen pääoma ja ihmisiä voimaannuttavat instituutiot luovat perustan myös taloudelliselle menestykselle ja kilpailukyvyille. Kaikki ovat mukana rakentamassa yhteiskuntaa. Näin kansakunnan inhimillinen pääoma tulee täysimääräisesti yhteiskunnan ja talouden käyttöön. Ihmisten voimaantuminen on aito vaihtoehto kilpailumallille.

Ihmisten voimaannuttaminen
on yhteiskunnallisten
instituutioiden
tärkeimpiä tehtäviä.

INSTITUUTIOITA IHMISILLE

Työryhmän mielestä muutoksen Suomessa on erityisen keskeistä, kuinka instituutiot hoitavat tehtävänsä muutosten keskellä. Yhteiskunnan instituutiot määräävät toiminnan pelisäännöt ja puitteet. Instituutiot voivat jäykistää yhteiskuntaa tai edistää sen sopeutumista muutoksiin. Suomen tähänastinen menestys kansainvälisessä kilpailussa on paljolti perustunut hyviin instituutioihimme (innovaatiojärjestelmä, koulujärjestelmä, yliopistot, lainsäädäntö, oikeusjärjestelmä jne.). Silti huolenamme on, vievätkö nykyiset instituutiot meitä hallitusti tulevaisuuteen vai ajaudummeko kriiseihin. Instituutioidenkin tulee tarvittaessa muuttua. Vaikka keskitymme tässä julkisiin instituutioihin, niin käsittelemämme asiat koskettavat myös kansalaisyhteiskunnan organisaatioita ja yrityksiä.

Instituutioilla on taipumusta byrokraattisesti asettua ihmisten yläpuolelle: ”systeemi saa ylivallan”. Instituutioissa saa helposti vallan rationaalisuuden muoto, jota sosiologi Max Weber kutsui ”päämäärärationaalisuudeksi”. Siinä järjen käyttö

Suomeen pitäisi rakentaa elämönhallintakeskuksia eikä vain osaamiskeskuksia.

kohdistuu niiden keinojen tehostamiseen, joilla annettuja päämääriä tavoitellaan. Mutta tosiasiallisesti vielä tärkeämpää on käyttää järkeä itse päämäärien pohtimiseen, mitä Weber kutsui ”arvorationaalisuudeksi”.

Instituutioiden tehostamisella ei saavuteta mitään, ellei sillä edistetä instituutioiden arvokkaita tavoitteita (varoittavana esimerkkinä on julkisen sektorin mekaaniseksi supistamiseksi ajautunut ns. valtion tuottavuusohjelma). Muutoksen Suomi-työryhmän mielestä julkisten instituutioiden peruspäämääränä tulisi olla hyvän elämän edistäminen. Jokaisen julkisen palvelun ja määräyksen kohdalla on kysyttävä, mitä lisäarvoa se tuo ihmisille, miten se edistää hyvinvointia. Tärkeintä on instituutioiden kyky tukea ihmisten omaa elämönhallintaa, voimaannuttaa heitä.

Muutospuheet tulisi ennen kaikkea kohdistaa instituutioihin. Instituutiot jäävät jälkeen ajastaan, ne byrokraatisoituvat ja alkavat elää omaa elämäänsä vaikka tekevät ja olosuhteet ovat muuttuneet. Vakavinta olisi, jos julkiset instituutiot lakkaisivat palvelemasta ihmisiä. Ihmisten olisi sopeuduttava vanhanaikaisiin instituutioihin sen sijaan että instituutiot sovitautuisivat palvelemaan ja tukemaan ihmisiä. Eriyksen kohtalokasta on, kun instituutiot toimivat eri suuntiin ja hoitavat ensisijassa omia säilyttämistarpeitaan sen sijaan että näkisivät ihmiset kokonaisvaltaisesti. Ihmisestä on tehty professioiden näkökulmasta määritelty ”asiakas”.

Olemme edellä kertoneet esimerkkejä byrokraattisesta hallinnosta.

Lasten, nuorten ja perheiden asioita hoidetaan lukuisissa eri virastoissa ja eri asiantuntijoiden toimesta. Kukaan ei kanna kokonaisvastuuta perheiden palveluista. Tässä on muistettava voimaannuttamisen ja osallistamisen tärkeys myös lasten ja nuorten palveluissa. Maahanmuuttajien palvelut ovat nekin pirstoutuneet. Kunnat ja valtio eivät löydä toisiaan kotouttamisessa. Samanlaisia ongelmia tulee esiin ympäristöasioissa. Tarvittaisiin kuntien ja valtion yhteisymmärrystä ekologisesti kestävien yhdyskuntien rakentamisessa. Tulee mieleen että Suomeen pitäisi rakentaa elämönhallintakeskuksia eikä vain osaamiskeskuksia.

Yhteiskunnan muutosten tutkimuksessa on ruvettu korostamaan yhteiskunnan **sopeutumistehokkuutta** (adaptive efficiency), jolla tarkoitetaan sellaista tehokkuutta, joka kytkee yhteen teknologiset innovaatiot ja institutionaaliset uudistukset taloudellista kehitystä, työllisyyttä, sosiaalista yhteenkuuluvuutta ja hyvinvointia lisäävästi. Sopeutumistehokkuutta voidaan lisätä sosiaalisilla innovaatioilla, joilla uudistetaan julkisen hallinnon ja yhteiskunnan toimintatapoja. Tästä asetelmasta nousee vaatimus systeemisistä muutoksista.

Systeemiset muutokset ovat nousemassa etualalle sen takia, että julkisia voimavaroja hukataan hallinnon pirstaleisuuteen ja siiloutuneisuuteen. Siiloutunut hallinto ei kykene kokonaisvaltaiseen toimintaan. Ajaudutaan osaoptimointiin, jossa osauudistukset lyövät toisiaan korvalle. Systeemiset muutokset edellyttävät aivan uudenlaista yhteistyötä kaikkien osapuolien kesken, kokonaisuudistusta. Organisaatioajat eivät saa olla järkevän toiminnan ja palvelun este. Hallinnon ”horisontaalinen” yhteistyö on välttämättömyys.

Systeemisyyden ei saa kuitenkaan tarkoittaa ”systeemin” itsetarkoituksellista voimistamista. Jotta palvelu paranisi, systeemisissä muutoksissa on kyettävä yhdistämään rakenteelliset muutokset kansalaisista lähtevään kehittämiseen. Kansalaisten äänen pitää kuulua palveluorganisaatioissa, kuten päiväkodeissa, kouluissa, terveysasemilla, sairaaloissa, vanhusten palvelutaloissa, rakennusvalvonnassa ja lupahallinnossa. Ihmisille tulisi taata mahdollisuus osallistua heitä itseään koskevaan päätöksentekoon. Systeemiset muutokset edellyttävät innovaatiodemokratiaa, ihmisten kuuntelemista ja osallisuutta. Erityisen tärkeää on vähemmistöjen ja kaikkien sellaisten ryhmien kuuleminen, joiden heikko ääni hukkuu enemmistön kovaan pauhuun. Instituutioita ei voida muuttaa ihmiskeskeisiksi ylhäältä annetuilla käskyillä. Hyvinvointia lisäävät systeemiset muutokset on tehtävä ihmisten kanssa, voimaannuttamalla ja osallistamalla.

Instituutioiden muuttaminen on vaikeaa, koska niiltä puuttuvat usein uusiutumisen motiivit. Toimivien kannustimien ja vipusimien luominen instituutioiden muuttumiselle onkin muutoksen Suomen suurimpia haasteita.

Tässä muutamia ehdotuksia:

- palvelujen ihmisille tuottaman arvon korostaminen
- kansalaisten osallisuuden lisääminen palvelujen kehittämisessä
- palvelujen organisointi uudelleen kokonaispalvelun näkökulmasta (esim. perhepalvelut)
- painopisteen siirtäminen ”jälkihoidosta” ennaltaehkäisyyn
- palkitseminen laadusta ja hyvästä palautteesta
- muutosjohtajuuden vahvistaminen
- reilun kilpailun lisääminen.

IHMISISTÄ MUUTOKSEN TEKIJÖITÄ

Suomen täytyy, mutta myös kannattaa muuttua. Edessä on sopeutuminen väestörakenteen muutoksiin, maahanmuuttoon ja kovenevaan taloudelliseen kilpailuun. Monet elinkeinoelämän tämän päivän vahvuudet ovat huomispäivän heikkouksia. Tarvitaan uusia ideoita ja uudenlaisia tuotteita ja palveluja. Uudistumisen myötä Suomelle avautuu ennennäkemättömiä mahdollisuuksia globaalissa taloudessa.

Suomi kohtaa sisäiset ja ulkoiset muutokset koulutetumpana ja vauraampana kansakuntana kuin koskaan. Monet asiat ovat erinomaisessa kunnossa (koulut, yliopistot, innovaatioympäristö, menestyvät yritykset, julkinen hallinto). Näiden hyvienkin asioiden pitäminen hyvinä vaatii jatkuvia ponnisteluja.

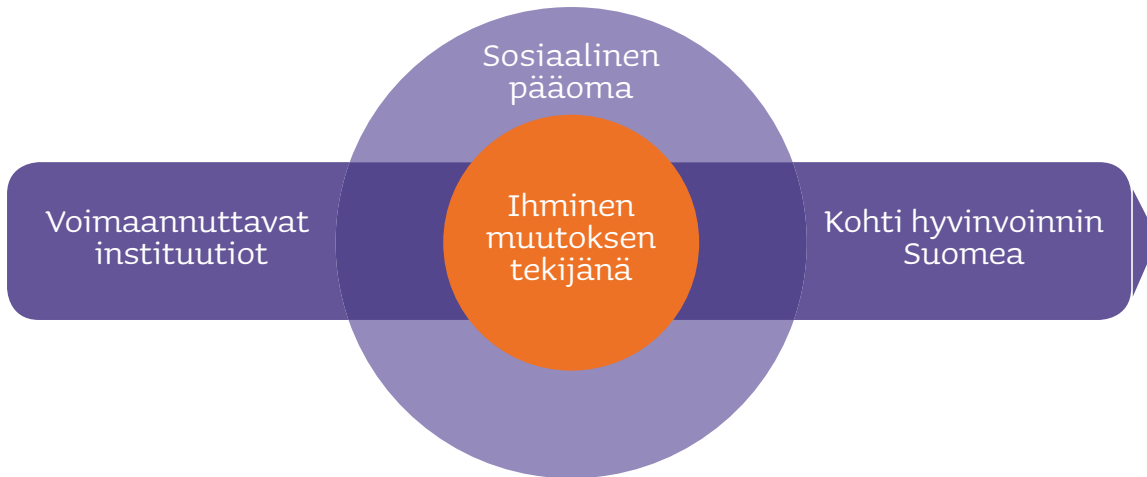
Arvomaailmamme on keskimäärin hyvin perinteinen ja turvallisuushakuinen. Toisaalta nuoremmat sukupolvet ovat avoimempia muutoksille ja haluavat kokeilla uusia asioita. Ihmiset ovat suhtautuneet muutoksiin varautuneesti, osittain hyvällä syyllä. Viime vuosien talouden ja yhteiskunnan muutokset ovat jakaneet kansaa menestyjiin ja häviäjiin. Jako kovaan ytimeen ja periferiaan näyttää vahvistuvan. Muutokset eivät näytä lisäävän kaikkien hyvinvointia. Yllättävän monet ihmiset voivat todella huonosti. Vaarana on jälleen pysyvä juuttuminen huono-osaisuuteen. Pelko työpaikoista ja toimeentulosta jäytää mieliä. Lisäksi muutosvaateiden uhkaava sävy – uudistu tai tuhoudu – synnyttää vastustusta.

Instituutioiden tehtävät tulee nähdä **uudella tavalla**.

Muutoksen Suomi -työryhmä nostaa etualalle instituutioiden muuttamisen. Juuri niiden on sopeuduttava uusiin olosuhteisiin. Mutta ennen kaikkea instituutioiden tehtävät tulee nähdä uudella tavalla. Niiden tulee tukea ihmisten elämänhallintaa ja antaa heille paremmat mahdollisuudet käyttää omaa osaamistaan ja omia voimavarojaan muuttuneissa olosuhteissa. Katse on suunnattava uusien mahdollisuuksien etsimiseen. Ihmisten voimaantumisen ja osallisuuden vahvistaminen ovat julkisen hallinnon ja sen instituutioiden keskeinen tehtävä.

Lähtemällä tälle ihmisten voimaantumisen tielle Suomi astuu yhteiskuntakehityksen kärkeen. Mikään muu maa ei ole kyennyt uudistamaan instituutioitaan tämän ajattelutavan mukaan. Voisimme olla etulyöntiasemassa, joka takaa meille riittävän vaurauden samalla kun yleinen hyvinvointi lisääntyy.

Voimaannuttavat instituutiot asettavat ihmisen keskiöön ja vapauttavat ihmiset omaehtoiseen toimintaan (Kuva 4). Ihmisten täytyy olla itse muutoksen tekijöitä.

Kuva 4. Ihminen muutoksen tekijänä.

Voimaannuttaminen johtaa kohti hyvinvoinnin Suomea, jossa kaikilla on hyvä elää. Osallisuus muutoksissa rohkaisee ihmisiä kohtamaan muutokset luottavaisena. Muutospelot eivät valtaa silloin ihmisten mieliä. Muutoksen Suomi ei ole enää pelottava ja eriarvoistava. Muutos on kaikille mahdollisuus, ei uhka.

SITRA